

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Az 1920-as évek (1. rész)

(*A Károlyi-kormány német megítélése 1918 őszén*) „Bármiként is áll a dolog, szükségünk van Magyarországra, mint fontos élelmiszertermelőre, nemcsak ennek a háborúnak a során, hanem még hosszú ideig azt követően is. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy orientális politikánk számára, amíg az oroszországi körülmények nem konszolidálódnak a javunkra, Magyarország – egykor talán Bulgáriával együtt – megnehezítheti a Kelet felé vezető utat, vagy akár el is zárhatja azt”¹ – jelentette 1918. augusztus 11-én Egon Franz von Fürstenberg-Stammheim² budapesti főkonzul a Centrum-párti Georg von Hertling (1843–1919) birodalmi német kancellárnak, mintegy kijelölve Magyarország helyét a későbbi német külpolitika számára.

A magyarországi eseményeket követve a berlini kormány 1918. október közepétől számolt Károlyi Mihály (1875–1955) miniszterelnökségével, akit Németországban antantbarát politikusként könyveltek el, s a háború alatti pacifista, demokratikus és állítólagos németellenes magatartása miatt törvényen kívül helyeztek. Úgy vélték, hogy Ausztria–Magyarország kiválása a központi hatalmak koalíciójából rendkívül súlyos helyzetbe sodorná a Német Birodalmat; nem zárták ki azt sem, hogy Magyarország az ellenséges táborhoz pártolna. Károlyi személyéhez ezért különböző várakozások fűződtek: ezek a Németországgal való szakítást nyíltan követelő álláspontjából adódtak; de tartottak Károlyi megtorlásától is, hiszen személyét éveken keresztül nyilvános diszkrimináció és lejáratás érte. Ráadásul a német vezérkar kémelhárító részlege megbízta Hermann Consten (1878–1957) őrnagyot, a német hírszerzés budapesti főnökét Károlyi megfigyelésével, hogy „az illetékes magyar katonai szervekkel együttműködve derítsék fel a Németország elleni forradalmi mesterkedéseket.” Azt tervezték, hogy a környezetéből megszerzett dokumentumokat átadnák apósának, Andrassy Gyula (1860–1929) közös külügyminiszternek, aki visszavonulásra kényszerítene Károlyit. Ő azonban értesült Consten ügyetlen akciójáról és az ellene irányuló szándékokról, s a képviselőházban leleplezte az őrnagy mesterkedéseit. (Mindazonáltal 1923-ban a törvényszék az ellene indított perben unokatestvére, Károlyi Imre és Consten vallomásai alapján rendelte el javai elkobzását, mondta ki Károlyit hazaárulónak és kényszerítette száműzetésbe.)³

1918 végén, az Osztrák–Magyar Monarchia francia sugallatú felbomlasztása után Németország szokás szerint teljesen gyakorlatias szempontok alapján ítélte meg a magyar–német kapcsolatokat: szükségük volt Magyarországra, mint fontos élelmiszertermelőre, geopolitikailag pedig az ország megnehezíthette, vagy akár el is zárhatta a németek Kelet felé vezető útját. Ezért Fürstenberg német követ már az 1917–1918. évi osztrák–magyar különbéke-törekvésekben a német érdekek veszélyeztetését látta, hiszen a Monarchia idő előtti kilépése a háborúból végleges csapást mérhetett a balkáni és olasz frontra, s Németország magára maradt volna a béketárgyalásokon.

Tisza István (1861–1918) korábbi miniszterelnök 1918. október 17-i parlamenti beszédében kijelentette, hogy a központi hatalmak vereséget szenvedtek. A Németországgal fennálló szövetséget feleslegesnek nyilvánította; annak helyébe a Népszövetség lép. A dualizmus helyett elégségesnek tartotta a pusztá perszonáluniót, s a Monarchia

Németország nélküli különbékéjének lehetőségére gondolt. A Magyarországon uralkodó általános felfogás szerint „addig kell Németországgal együttműködni, ameddig lehetséges, és addig szabad együttműködni, ameddig feltétlenül szükséges.”⁴

A német kormány nem támogatta a Károlyi-kormány megalakulását annak „határozott németellenes irányvonala miatt”. A Külügyi Hivatal pedig kirívó hálátlanságot vett azon magyar körök szemére, akik „Magyarország megmentését a Németországtól való elszakadásban és az antanthoz való átállásban” látták: Németország a háború alatt „az erősen szorongatott Magyarországnak” többször is nagy szolgálatot tett; a magyar politikai törekvés – az államiság egységének megóvása – csak a Németországra való szilárd támaszkodással valósulhatott meg. Ha Németország megvonja e támogatást – és nem mérsékli többé diplomáciai vagy katonai eszközökkel Magyarország szomszédjait –, akkor az ország felbomlik és balkáni állammá süllyed. 1918. október 27-én Berlinből táviratilag utasították Fürstenberget: értesse meg magyar mérvadó személyiségekkel, hogy az országot csak a Németországgal való összetartás óvhatja meg a legrosszabtól. Az antantot nem Károlyi, hanem a központi hatalmaknak a békekonferencián tanúsítandó harmonikus és ügyes együttműködése tántoríthatja el. Átlátszó az antant terve, hogy Magyarországot kötelezettség nélküli ígéretekkel elszakítsák tőlünk és könnyedén elbánjanak vele. „Ha Magyarország még Erdélyt is el akarja veszíteni, úgy a velünk való szakítás politikája biztosan oda vezet. Mi a Romániához vezető utat könnyen meg fogjuk találni, ha Magyarországot ebben a kérdésben nem támogatjuk”⁵ – szölte a cinikus magyarázat, jelentősen túlértékelve Németország nemzetközi pozícióit. A „romániai kártya” magyarelles nyomásra való kijátszását „Magyarország hűtlensége és nyílt ellenségeskedése” miatt Wedel bécsi német követ is támogatta, s ennek érdekében német diplomáciai lépéseket sürgetett Romániában. Úgy vélte: ha elismerik Románia nemzeti törekvéseit, elejtik az 1918. május 7-i bukaresti szerződést (ebben Románia lemondott erdélyi igényeiről, Dél-Dobruzsza visszakerült Bulgáriához, s az ország kiszolgáltatott helyzetbe került a központi hatalmaktól) és visszavonják a német csapatokat, semmi olyat nem adnának fel, ami már ne ment volna veszendőbe. E lépéssel nem kockáztatnák csapataikat és kedvezőbb légkört teremthetnének a jövőbeni megegyezés számára.⁶

Bulgária kiválása a háborúból kihatót Magyarország belpolitikai viszonyaira is. Miközben Wekerle Sándor (1848–1921) miniszterelnök a nemzeti erők koncentrációját fontolgatta, Károlyi ezzel szemben a radikális ellenzéki pártok blokkjának megteremtésére törekedett. Ennek „közös programja a mielőbbi béke megteremtése, perszónalunio létrehozása Ausztriával és végül hamisítatlan demokrácia bevezetése... ha a baloldali irányzat előtér Magyarországon, és ha ehhez még katonai sikertelenségeink is társulnak, Magyarországon is veszély közeledtét látom” – figyelmeztette táviratban Fürstenberg a Külügyi Hivatalt azon a napon, amikor Németországban Erich Ludendorff (1865–1937) főszállás-mester már azonnali békekötésre szólította fel a politikusokat. A bécsi német követség szerint „Magyarország buzgó sietséggel pártolt el Ausztriától és a szövetségtől, hogy idejében megtalálja a kapcsolatot az antant táborához... A jövőbeni Magyarország, Szlovákiával vagy nélküle, Balkán-állam lesz, akárcsak a többi. Gazdaságilag nem különbözhet bennünket, mint agrártermékeinek vásárlóit, de nekünk is szükségünk van rá, már csak a Duna miatt is. Az antant, a pénzügyi serkentést nem számítva, nem sokat tud segíteni. Magyarország ezután is, akárcsak ezelőtt, gazdaságilag és politikailag a német oldalra fog hajolni, ha a mostani árhullámok már elapadtak. A szálak akkor majd ismét összefonódnak maguktól is”⁷.

A polgári demokratikus forradalom győzelme és az önálló magyar államiság megteremtése történelmi fordulatot jelentett a magyar–német kapcsolatokban. Magyarország

ettől kezdve szuverén államként tarthatott kapcsolatot Németországgal, s megnyílt az út az antanttal kötendő békeszerződés előtt.

A Monarchiával a Padova melletti Villa Giustiban 1918. november 3-án aláírt fegyverszünet értelmében az antanthatalmak jogot kaptak többek között arra, hogy a még harcoló Németország ellen átvonulási jogot szerezve felhasználják a Monarchia vasútjait, közútjait és vízi útjait. A német alakulatokat 15 napon belül el kellett távolítani Ausztria–Magyarország területéről, az ott maradt egységeket pedig internálni kellett.⁸ A császári Németország végleg magára maradt, mivel Törökország és Bulgária már korábban kapitulált. Véglegesen felbomlott Németország és Ausztria–Magyarország közel négy évtizedes szerződése, amely az 1879. évi német–osztrák kettősszövetségen s az 1882. évi – Olaszország bevonásával kötött – hármasszövetségen alapult.

A tárgyalást vezető Armando Diaz (1861–1928) tábornok, a szövetségesegek nyugati hadseregének parancsnoka közölte a Monarchiát képviselő Victor Weber tábornokkal, hogy a balkáni frontszakaszon nem lesz külön fegyverszünet. Weber a hírt Budapestre továbbítva hozzátette, hogy a padovai fegyverszünetnek „kell alkalmazandónak lennie Ausztria–Magyarország valamennyi frontjára”. Weber üzenete ellenére a balkáni frontszakaszon felállított fegyverszüneti bizottság két magyar tagjának Franchet d’Espérey (1856–1942) kijelentette, hogy a balkáni fronton ő illetékes a fegyverszünet megkötésére. Ezért Károlyi és a francia tábornok egyaránt szükségesnek tartotta a megállapodást a padovai feltételek alkalmazásáról.

Károlyi Mihály miniszterelnök az új Magyarországot a – megváltozott – wilsoni elvekre alapozva, rövid időre határozott antantbarát külpolitikára állította át. Az 1918. november 13-án Belgrádban – az antanthatalmak részéről Paul-Prosper Henrys (1862–1943) tábornok, a francia keleti hadsereg parancsnoka, Zivojin Misić (1855–1921) vajda, a szerb hadsereg főparancsnoka és Linder Béla (1876–1962) tárca nélküli miniszter – aláírt katonai konvenció pontosította és megkönnyítette a padovai fegyverszünet Magyarországra vonatkozó végrehajtását. A konvenció demarkációs vonalat (a Maros vonalától a Dráva vonaláig, Szabadka, Baja és Pécs érintésével) jelölt ki, amely megalapozta a szerb hadsereg előrenyomulását, Erdélyben pedig megszüntette az egyetlen védhető vonalat, a Kárpátokat. Előírta a magyar hadsereg leszerelését, illetve 15 napot adott a Magyarországon visszavonuló Mackensen-hadsereg leszerelésére és internálására. Biztosítékokat teremtett arra nézve is, hogy a magyar kormány nem támaszt nehézségeket az ország stratégiai pontjainak megszállásában és az átvonulási lehetőségek biztosításában. A konvenciót azonban a francia külügyminisztérium már két héttel aláírása után alapvető tévedésnek minősítette, amelyet haladéktalanul érvényteleníteni kívánt. A magyarokat sürgősen ki kellett parancsolni Szlovákiából.⁹ A belgrádi konvenció által kitűzött demarkációs vonal ugyan az országhatáron belül húzódott, de azt a reményt keltette, hogy a déli övezeten túlmenően az antant nem érvényesíti megszállási jogait. Úgy tűnt, hogy a belgrádi egyezményrel Károlyi elérte külpolitikájának kezdeti célját, a független magyar állam elismerését.¹⁰

Az emberáldozatot alig követelő forradalom napjaiban a zavargások az események szinte törvényszerű velejárói voltak. Október végén a Bukarestből érkező és szabadságot német katonákat szállító vonat került Magyarországon súlyos helyzetbe. Szolnokon, Hatvanban, Zólyomban, Ruttkán és Zsolnán rablással és zsarolással találkoztak. A vonatot feltartóztatók a németek Magyarországgal szembeni zárlatával érveltek.¹¹ A forradalmi hangulat túlcsoordulásától a magyar tisztek is szenvedtek, mert elsősorban őket tekintették a letűnt úri réteg képviselőinek. A lakosság részéről azonban nem lehetett németellenes magatartást érzékelni.

A bukaresti német katonai kirendeltség vezetőjének küldött utasítás is a Magyarországgal való nyílt ellenségeskedés elkerülésére, a német csapatok magyar területen keresztüli hazaszállítására, illetve a Romániába és onnét visszamenő katonai és gazdasági szállítások biztosítására törekedett. Jelezték, hogy elvileg nem akarnak fellépni „a jelenlegi határokon túlmutató román egységtörekvésekkel szemben”, s ki akarják várni, milyen lépést tesz Románia. Utóbbival szemben „pillanatnyi politikánk célja, csapataink katonai biztosítása mellett a mostani kapcsolat fenntartása, a megszerzett előnyök biztosítása és átvitele a békegazdaságba”.¹²

A korábbi német sajtóvisszhang nyomán Károlyi miniszterelnöki kinevezésének hírére a budapesti német kolóniában pánik tört ki, amely a katonai hatóságokra is áterjedt. A polgári személyek internálástól, a tisztek hadifogságtól tartottak. Néhány család azonnal elhagyta Budapestet, mások pedig a főkonzulátuson kerestek menedéket. A hadifogságtól való félelem miatt november 3-án a német katonai hatóságok az elutazás mellett döntöttek. A magyar kormány nem látott indokot távozásukra és kínosan érintette a németek menekülése. Jóindulatát bizonyítandó a szociáldemokrata Garami Ernő (1876–1935) kereskedelmi miniszter feloldotta a magyar hajóknak a felségvizek elhagyására vonatkozó tilalmát, s egy gőzhajót bocsájtott a német kolónia rendelkezésére. A hajó november 3-án este 300 személlyel a fedélzetén, a magyar hatóságok jókívánságai közepette hagyta el Budapestet Bécs irányában.¹³

Mivel november 9-én Németországban is győzött a polgári forradalom, s november 11-én a szociáldemokrata Friedrich Ebert (1871–1925) kancellár vezette új kormány fegyverszünetet kötött az antanthatalmakkal, a Károlyi-kormánynak hasonló nemzetközi helyzetben lévő Németországgal kellett rendeznie a padovai és belgrádi egyezmények előírásait. A két kormányrendszer formálisan közel állónak tűnt egymáshoz; demokratikus és pacifista beállítottságuk miatt természetes partnernek tűntek az antanttal való megállapodásban. Ebben az értelemben üdvözölte táviratilag Hock János (1859–1936), a Magyar Nemzeti Tanács elnöke Ebert kancellárt: „A Magyar Nemzeti Tanács a felszabadult magyar nép nevében üdvözli a felszabadult német népet. Nagyon örülünk annak, hogy a káros és megsemmisítő tömegmészárlás helyett mostantól a legnagyobb emberi eszme magasztos közössége köt össze bennünket; váll–váll mellett egy emberként, minden nép közös harcában az életért, a békéért és a teremtő munkáért. Együttal szabad legyen hangot adni annak a sürgős kérésünknek, hogy rendeljék el a hazánkban tartózkodó német csapatok azonnali békés leszerelését.”¹⁴

Jóllehet Ebert nem kevésbé patetikus hangon válaszolt, remélve, hogy „az eszmék közösségében a népek egy boldogabb jövőnek néznek elébe”, a leszerelés ügyében azonban nem hajlott semmiféle kompromisszumra: a német katona leszerelésére csak német földön kerülhet sor. Az antant és a Németország között november 11-én kötött fegyverszünet bázisán kérte a német csapatok átvonulása során a vasúti szállítás és élelmezés „barátságos” megoldását, hogy azok „hazai földön áttérhessenek a béke állapotára.”¹⁵ Mivel a katonai ügyekért továbbra is a régi katonai vezetők, Wilhelm Groener (1867–1939) és Albrecht von Massow (1879–1953) vezérőrnagy feleltek, a német álláspont változatlanul merev maradt. Nyilvánvalóan nemzeti érdekek, s nem ideológiai azonosságok határozták meg cselekvésüket.

A magyar kormány a belgrádi katonai konvenció szorításában továbbra is a Németországgal meglévő kapcsolatok fenntartására törekedett. Az 1918. november 11-i német fegyverszünet aláírása után már november 13-án képviselőt szándékozott küldeni Berlinbe a magyar–német diplomáciai kapcsolatok megtárgyalására.¹⁶ November 15-én

azonban Kunfi Zsigmond (1879–1929) munkaügyi és népjóléti miniszter közölte a német főkonzullal, hogy a fegyverszüneti szerződés előírásai ideiglenesen megakadályozzák hivatalos magyar képviselő kiküldését, de nem hivatalos formában továbbra is azt tervezi. Ha az antanttal kötött fegyverszüneti egyezmény értelmében megszakadnának a két ország diplomáciai kapcsolatai, az antant és Németország fegyverszünete azt tárgyalanná tenné. A magyar kormány mindent elkövet, hogy ne szakadjanak meg létfontosságú kapcsolatai Németországgal.¹⁷

Az ország megszállásának előkészítésére, majd a fegyverszüneti tárgyalások folytatására Budapestre érkezett Fernand Vix (1876–1941) francia vezérkari alezredes a magyar kormányt a Németországgal fennálló kapcsolatai megszakítására igyekezett rászorítani. A magyar sajtó – hivatalos ösztönzésre – már a kapcsolatok megszakításáról tudósított, de erre nem került sor. A kormánytagok többsége, főleg a szocialisták, kívánatosnak tartották, hogy a kapcsolatok nem hivatalos formában akkor is fennmaradjanak, ha hivatalos fenntartásuk tovább már nem lehetséges.

Fürstenberg is megkísérelte befolyásolni a magyar kormányt, hogy a francia nyomás ellenére kapcsolataikat legalább nem hivatalos formában tűrje el, jöllehet nem számolt az antanttal szembeni határozott kiállásával. A Külügyi Hivatalnak is Károlyi barátságos kezelését javasolta. Nem tartotta célszerűnek a magyar kormánynek átnyújtandó tiltakozást vagy annak hivatalos nyilatkozatra kényszerítését, mert egy ilyen akció könnyen kényszerhelyzetbe hozhatná, s esetleg a diplomáciai kapcsolatok hivatalos megszakítására készítené a magyar kormányt. Ezzel pedig meghiúsulna a német gazdasági javak kivonása. Csak akkor lesz szükség német beavatkozásra – vélekedett Fürstenberg –, ha a Magyarországon tartózkodó franciák ismét elutazásunkat követelik és nem hivatalos tartózkodásunk ellen is tiltakoznak. A magyar kormány jóindulatú beállítottsága miatt azonban a végleges döntés elodázásában reménykedett.

A magyar–német kapcsolatok ezekben a hónapokban négy kérdés körül forogtak: a Romániában állomásozó német csapatok hazaszállítása Magyarországon keresztül; a még úton lévő német áruszállítások akadálytalan lebonyolítása; a Magyarországra irányuló német szénszállítások fenntartása és a budapesti német főkonzulátus működőképességének biztosítása.

(A Mackensen-hadsereg hazaszállítása – 1918. november–december) 1918. október 27-én Andrássy Gyula (1860–1929) közös külügyminiszter jegyzékben értesítette Wilson elnököt, hogy Ausztria–Magyarország különbékét kér s elfogadja Wilson október 20-i feltételeit, amely már hatályon kívül helyezte a Monarchiára vonatkozó 10. pontot. Időközben az Egyesült Államok hadviselő szövetségesként ismerte el a csehszlovák kormányt és támogatta a délszláv népek nemzeti törekvéseit.¹⁸ A várható következményekre reagálva október 30-án Paul von Hindenburg (1847–1934) marsall kérte a Külügyi Hivatalt: Ausztria–Magyarország különbéke kötése esetén járjon el annak kormányánál, és a német katonai érdek alapján biztosítsa a Magyarországon, Romániában és Ukrajnában állomásozó német csapatok osztrák–magyar területen keresztül Németországba szállítását. Teremtsen lehetőséget a három országban lévő német csapatok további ellátására Ausztria–Magyarországon keresztül, tartsa fenn a Romániából és Ukrajnából érkező német gazdasági szállításokat az osztrák–magyar területeken keresztül, illetve biztosítsa az olaszországi német alakulatok elszállítását.¹⁹

Károlyi Mihály már kormánya kinevezése előtt, október 31-én délután magához kérte Fürstenberget, s a kormánytagok jelenlétében megállapodott vele, hogy Németország továbbra is folytatja a Magyarországnak létfontosságú szénszállítmá-

nyokat, cserében pedig ő lehetővé teszi a német csapatok hazaszállítását. A főkonzul a „kockán forgó nagy német érdekre való tekintettel” táviratilag kérte a német sajtó befolyásolását, hogy fogadja barátságosan a Károlyi-kormányt, és a német sajtótámadásokkal ne súlyosbítsák egyébként is nehéz helyzetét. A főkonzulátus még működő távirókészülékén von Doertenberg őrnagy értesítette a német hadügy-minisztériumot, hogy Magyarországon nem értesült a német tisztek és a legénység elleni barátságatlan fellépésekről s azonnal felveszi a kapcsolatot az új magyar honvédelmi miniszterrel.²⁰

1918. november 7-én megérkezett a Legfelső Hadvezetés döntése: a teljes német megszálló hadsereget ki kell vonni Magyarországon keresztül Sziléziába. August von Mackensen (1849–1945) tábornagy, Románia katonai kormányzója november 8-án adta ki a legapróbb részletekig kidolgozott parancsát a november 12-én kezdődő, Magyarországon keresztüli kiűritésről, amely vasúti szállításra és gyalogmenetre épült. A hadianyag-szállítás már november 5-e óta folyt és az osztrák–magyar egységek kivonása is folyamatosan zajlott.²¹ Mackensen higgadtan cselekedett; két csoportban indultak meg. Havasalföldről a bajor von Schoch tábornok vezette keleti csoport a Tömösi-szoroson és az attól keletre húzóódó hegységen keresztül északi irányba, a Brassóba és Segesvárra vezető úton haladt. A von Scholz tábornok parancsnoksága alatt álló nyugati csoport a Vöröstoronyi-szoros útjain haladt. Valamennyi harcoló és a gyalogmenetre alkalmas, nem harcoló csapatnak gyalogmenetben kellett elérnie Erdélyt. A Brassóba és Nagyszebenbe vezető szűk átbocsájtású vasútvonalon a hadianyagot és a gyalogmenetre alkalmatlan csapatrészeket szállították. A harcoló csapatok vasúti szállítását csak Erdélyből tervezték: Schoch tábornok csoportját a Brassó–Segesvár–Kolozsvár–Nagyvárad–Szolnok vonalon, Scholz tábornokét pedig a Nagyszeben–Szászsebes–Arad–Szolnok vonalon. A Brassó–Nagyszeben gyülekezési térség zsúfoltságát elkerülendő a csapatok a vasútvonal mellett mindaddig gyalogmenetben maradtak, amíg az elszállítási listán sorra nem kerültek. Von Steuben 11. hadserege nem tudott csatlakozni a romániai megszálló csapatokhoz, ezért azt a parancsot kapta, hogy a Tisza és a Temesvár közötti térségben fedezze a hegyekből leérkező német hadsereg nyugati szárnyát, majd vonuljon vissza az Arad–Szedeg vonalra, ahonnan vasúton szállítják őket haza. 1918. november 15-én szakadni kezdett a hó. A tábornagy a katonai fegyelem fenntartásában az egységek bizalmi embereinek segítségét kérte, és felhívást intézett csapataihoz. Ebben rámutatott, hogy főparancsnokként felelős a déli front csapatainak lehetőleg gyors, biztonságos és tisztességes hazajuttatásáért. Erre minden szükséges intézkedést megtettek, de még nagy nehézségek állnak előttük. A folyamatos hóesés miatt egész csapatrészek rekedtek a hegyekben, romlott ellátásuk és egészségügyi helyzetük. A vasúti közlekedés a szokatlanul erős havazásban akadozott, s a vasútállomások altisztjei csak megvesztegetéssel hajlottak a német kívánságok teljesítésére. Mackensen elkeseredettségében már erőszak alkalmazására gondolt. Néhány nap múlva azonban javult a helyzet. A havazás alább hagyott, a magyar kormánnyal is megkezdődtek a tárgyalások. A vasúti szállítások folyamatosan haladtak. Enyhült az ellátási hiány. Az erdélyi szászok is segítőkészségnek bizonyultak. A csapatok többsége pedig belátta, hogy a hazavonulás csak a rend és fegyelem fenntartásával sikerülhet. Bonyodalmak adódtak ugyanakkor a fegyverszünetek eltérő értelmezéséből. A magyar kormány – francia nyomásra – az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció előírásaira hivatkozva a német csapatok lefegyverzését és a hadianyag kiszolgáltatását követelte. Ezt a tábornagy határozottan elutasította, arra hivatkozva, hogy őt csak a november 11-én Németország és az antant fegyverszüneti

szerződése köti, amely nem tartalmaz fegyverzetátadási kötelezettséget a magyar területen való áthaladáskor. Mivel a magyar hadügyminiszter – Károlyival ellentétben – egyetértett a tábornaggal, a németek hazaszállítási folytatódta.

A magyar lépés mögött francia követelés húzódott meg, jöllehet a francia hadvezetésen belül is nézeteltérés mutatkozott. Henrys tábornok, a francia keleti hadsereg főparancsnoka szerint november 19-én lejárt a fegyverszünetben előírt határidő, s a német hadsereget le kell fegyverezni és internálni kell. Franchet d'Esperey (1856–1942), a keleti antant haderők parancsnoka viszont úgy vélte, hogy a német csapatok visszavonására a német fegyverszünet a mérvadó, amely a határidőt november 26-ában állapította meg. Véleménye szerint a németek hazavonulásának elősegítése francia érdek. November 21-én azonban Párizsból utasítás érkezett, miszerint a német fegyverszünet nem terjed ki Mackensen csapataira. Tehát a padovai és belgrádi előírások érvényesek rájuk. Utasították Károlyit: szerelje le és internálja a német hadsereget. A magyar kormány azonban tehetetlen volt Mackensennel szemben.²²

Mackensen 1918. december 16-án délelőtt érkezett meg Budapestre; az újpesti pályaudvaron vonatát megállították, s a mozdonyt azonnal lekapcsolták. A pályaudvart gépfegyverrel felszerelt magyar katonaság szállta meg és az egész szerelvényt örök vették körül. A parlamenti tanácskozáson azt követelték tőle, parancsolja meg magyar földön tartózkodó csapatainak fegyvereik átadását és internálásukat, számára pedig a parancs végrehajtásáig budapesti tartózkodást jelöltek ki, ahol egy villa áll rendelkezésére. A szöszegés a tábornagyot teljesen letaglózta. Csapatok ugyanakkor tulajdonképpen már átjutottak Magyarországon. 1919. januárban előbb az újvidéki Futakra vitték, majd szeptemberben egy szaloniki tengerparti villában helyezték el őket. Mackensen végül 1919. december 1-jén reggel Passaunál lépte át a német határt, ahol ünnepélyesen fogadták, méltatva, hogy személyes szabadságát áldozta hadserege hazatéréséért.²³ Már életében legendává vált, mintegy Bismarcktól Hitlerig megtestésítve a folytonosságot.

(Fürstenberg elemzése Magyarországról 1918–1919 fordulóján) Fürstenberg 1919. február közepén terjedelmes jelentésben elemezte Magyarország Németországhoz fűződő viszonyát az 1918. évi őszirozás forradalom után. Ebben kifejtette, hogy még a Németország melletti szövetségért kardoskodók táborában sem tartották kívánatosnak Németország döntő győzelmét, mert „az európai német hegemoniában a magyarság nemzeti voltának veszélyeztetését látták... Ebben az országban minden kultúra gyökere csaknem kivétel nélkül germán eredetű, a felsőbbrendű fajtól való félelem mégis gyökerezik a magyar lélekben”. A magyarok széles körei fordulnak el tőlünk azon aggodalom miatt, hogy Magyarország Németországtól gazdasági függőségbe jut, amely a Mitteleuropa-gondolat vitája során is megmutatkozott. A „szövetség elmélyítésének” szerencsétlen német jelszava pedig tovább növelte az aggodalmakat Magyarországon.

A Károlyi-kormány „feltétlen antantbarát politikájának” elemzésekor a német sérelmek között elsőként Mackensen és hadseregének internálását említette. Az ügyben szerinte a magyar kormány „egyetlen esetben sem lépett fel energikusan a franciákkal szemben,” s némi túlzással úgy vélte, hogy a Mackensen-hadsereg hazaszállítása „mindenekelőtt a mi csapataink érdeme, magyar részről ebben csak a katonai hatóságoknak és a magyar vasút-igazgatóságoknak volt szerepük”, akik részben a kiadott parancs ellenére mindent megtettek a szállítások folytatásáért. További sérelemként az átmenő német forgalomban lévő milliós német értékek jogtalan visszatartását említette.

Fürstenberg a magyar kormány esetenkénti diplomáciai ügyetlenségét annak járatlanságának tudta be. Pontosan érzékelt, hogy a kormány lépéseit az antant kívánságainak teljesítése és jóindulatának megszerzése mozgatta. A kormány kényszerhelyzetét figyelembe véve megkísérelte titokban fenntartani a kapcsolatokat és a magyarországi német politikai és gazdasági érdekeltségek miatt biztosítani a budapesti német főkonzulátus fennmaradását. A főkonzulátus ugyan nem tartott hivatalos kapcsolatot a magyar külügyminisztériummal, de a magyar hatóságokhoz fűződő kapcsolatai továbbra sem szakadtak meg. A magyar kormány sohasem fog a Németországgal való teljes szakítás mellett dönteni – folytatta –, csak akkor, ha a franciák erre kényszerítik. Egyre nyilvánvalóbb azonban – vélekedett –, hogy a franciák nem akarják honorálni a hivatalos magyar köröknek „a barátságért folytatott tolakodó igyekezetét”; Anglia nem mutat semmiféle előzékenységet, Amerika érdeklődése pedig plátói természetű, egyedül Olaszországgal „kacérkodtak”. A környező országokhoz való közeledés az áthidalhatatlan ellentétek miatt teljesen kizárt. Szerinte az autokrata német császári rendszer megakadályozta a korábbi baráti viszony helyreállítását, az 1918. őszi német forradalom azonban felszámolta ennek akadályait. Úgy tűnt, hogy az 1918. őszi forradalmak után az ideológiailag egymáshoz közelálló két rendszer bázisán Fürstenberg is a két ország közeledésével számolt.

Az új szemlélet a magyar sajtóban is tükröződött; 1919 elején a sajtófőnök Németország barátságos kezelésére utasította a magyar sajtó képviselőit, mivel Magyarország előreláthatólag rövidesen szoros kapcsolatba lép Németországgal, de e törekvéseket az antanttal szembeni kényszerhelyzet miatt még nem lehet nyilvánosan kifejezni. A magyar sajtó azonban nem hallgatta el, hogy a német újságok, ha egyáltalán Magyarországról tudósítottak, csak a német katonák és áruk hazaszállításával foglalkoztak, s egy szót sem ejtettek a Magyarország számára fontos ügyekről. Ezért a magyar lapokban sűrűsödtek a szemrehányások, hogy Németország kevés súlyt fektet a baráti viszony helyreállítására. Fürstenberg ezért jóindulatú cikkek megjelentetését ajánlotta, amelyek a Magyarország területi integritásáért folytatott küzdelmét ecsetelnék és bizonyosan jótékony hatást fejtenének ki a magyarokra. Egyúttal egybecsengne a német állásponttal, de semmire sem kötelezne.

Fürstenberg kérdésesnek ítélte, visszanyeri-e Magyarország a jövőben korábbi politikai jelentőségét Németország számára, amellyel a régi Monarchiában rendelkezett, „de mint a szlávokkal szemben előretolt erő, bizonyos jelentősége feltehetően mindig lesz. Gazdaságilag pedig számunkra mindig értékes marad, különösen persze akkor, ha nem szakítják el Ausztriától egy közbeékeltsz sláv torlással.” Nem tartotta szükségesnek, hogy Németország elkötelezze magát Magyarország mellett, s állást foglaljon a szomszédjaival meglévő konfliktusokban. A német szükséghelyzettel magyaríthatónak vélte a kevesebb gazdasági segítséget is. „De nem lenne célszerű teljesen elfordulni Magyarországtól. Bizonyosan előnyös lesz a jövőre vonatkozóan, ha most megértő magatartást tanúsítunk kétségbeejtő helyzete iránt és nem tesszük felelőssé az országot egy felelőtlen kormány magatartásáért.”²⁴

1919. február közepén még nem volt érzékelhető, hogy a párizsi békekonzferencia hogyan dönt Magyarország sorsáról, de Fürstenberg már a feltételezett változásokhoz igyekezett alakítani a német politikát. A főkonzul a szigorú magyar politikai centralizáció megszűnésével és a nemzetiségi területek laza föderációjával, s nem elszakításukkal számolt. Az egyes országrészek politikai önállóságának és gazdasági emancipációjának növekedésétől Budapest vezető szerepének megszűnését várta, főleg a közlekedés és kereskedelem területén. Úgy vélte, hogy a valószínűsíthető válto-

zásokhoz a német kereskedelemnek és iparnak is alkalmazkodnia kell, ha nem kívánja elveszíteni értékesítési területeit. A vidék igényeinek kielégítése és a decentralizáció jegyében ezért az ország különböző helyein új képviselőket és kirendeltségeket kell nyitni. Mivel a jövőben a politikai befolyásolás előreláthatólag előnyben részesíti vagy elhanyagolja a gazdasági kapcsolatokat, a német ipar kettős károsodásával számolt: szűkülnek értékesítési lehetőségei, illetve az elhanyagolt területeken szükség-szerűen konkurencia alakul ki.

Különösen fontosnak tekintette a gazdaság újjászervezését Erdélyben. Feltételezte Erdély Romániához kerülését, de annak bizonyos autonómiáját remélte. Mindenképpen Erdély nagyobb gazdasági jelentőségével és kereskedelmi közvetítő pozíciójával számolt, amelyet a Keletre, de főleg a Románia felé való közvetítésben tartott felhasználandónak. A közvetítésre elsősorban az erdélyi szászokat tartotta alkalmasnak, akik üzleti megbízhatóságuk miatt a románok körében is tekintélyt élveztek. A német befolyás megszilárdulását nemzeti érzelmük is erősítené. Szász körökből többször kérték, hogy német ipari vállalkozások Budapesttől független képviselőket hozzanak létre Erdélyben és azokat lehetőleg szász kereskedőknek engedjék át. Így a szász mezőgazdákat tömörítő erdélyi-szász mezőgazdasági egyesület bizonyos mezőgazdasági cikkek (ekék, műtrágya, stb.) képviselőtére vállalkozott. Erdélyi kereskedelmi körökben egyébként úgy vélekedtek a német–román kapcsolatok újrafelvételéről, hogy a német ipart hivatalosan ugyan bojkottal fenyegették meg, de a Németországgal fennálló magánkereskedelmi forgalomban nem támasztottak nehézséget, mert a német iparcikkek bojkottja mindenütt áruhiányhoz vezetett volna.

Erdélynek Románia és a Közel-Kelet felé irányuló pozíciójához hasonlóan tekintette Dél-Magyarország helyzetét a Balkán déli része, különösen Szerbia irányában, amely szerinte általában barátságosabban viszonyul a Németországgal kiépítendő kereskedelmi kapcsolatokhoz, mint a francia befolyás alatt álló Románia. Fürstenberg az érintett kereskedelmi kamarák bizalmas értesítését és gyors döntést sürgette, mert az antant országok gyors és céltudatos lépésével számolt. A német ipari körök számára a főkonzulátussal való kapcsolatfelvételt ajánlotta.²⁵

Füstenberg javaslatait Berlinben azonban „súlyos kételyekkel” fogadták. 1919. március közepén a Külügyi Hivatalban Horstmann követtanácsos a Magyarországhoz fűződő német viszonyt illetően – a budapesti főkonzulátus jelentéseit elemezve – Füstenberggel ellentétes következtetésekre jutott. Fürstenberg jelentései korábban azt sugallták, hogy német részről nincs szükség a Magyarországgal szembeni elkötelezettségre és a szomszédos államokkal kapcsolatos konfliktusainak minősítésére; egyszerűen Németország kényszerhelyzetével magyarázható, hogy gazdaságilag kevésbé tud Magyarországnak segíteni, s ezt magyar részről pontosan megértik. Nem lenne célszerű teljesen elfordulni Magyarországtól, inkább megértő magatartást kellene tanúsítani szorult helyzete iránt. Fürstenberg a német sajtó Magyarországgal szembeni hangvételének mérséklését és barátságosabb kezelését ajánlotta. Egy ilyen cikk tartalmi ajánlásában kifejtette: „az ország integritásáért vívott súlyos harc iránti” megértésnek olyan formában kellene történnie, amely számol a nemzetiségek törekvéseivel is; utalni lehetne arra, hogy az új nemzeti politika Magyarország keretében minden tekintetben számukra is biztosítja nemzeti létüket és szabad fejlődésüket. Német részről Magyarország integritása habozás nélkül képviselhető, mivel megegyezik a német állásponttal.

Horstmann szerint azonban aggályos a német sajtó Magyarország integritása melletti állásfoglalása. Legalábbis kérdésesnek tartotta, hogy a német érdekeknek megfelelő-e Magyarország újbóli megerősödése. „Minél nagyobb és hatalmasabb lesz Magyarország,

földrajzi helyzeténél fogva – a múlthoz hasonlóan – annál inkább befolyásolja majd a magyar politika a Német Birodalom Közel-Kelethez fűződő kapcsolatait. Újraélednének a románokkal és a szerbekkel való végzetes ellentétek. Még inkább megnehezülne a csehekhez fűződő német kapcsolatok. Egy kicsiny és gyenge Magyarország viszont előreláthatóan arra kényszerülne, hogy Német-Ausztriára és így a Német Birodalomra támaszkodjék.

Ezzel szemben egy Nagy-Románia létrejötte, amely Besszarábián és Bukovinán kívül egész Erdélyt és a Bánát jelentős részét is magában foglalná, előnyös lehetne a német politika jövőbeni alakulására Romániában és ezzel az egész Balkán térségében... A németiség fennmaradása szempontjából egy ilyen megoldás szintén üdvözölhető lenne... Ezért nézetem szerint politikai okokból nem ajánlatos kiállni a sajtóban Magyarország integritása mellett... Más vonatkozásban... mindig érdekünk lesz, hogy Magyarországgal – akár nagy lesz, akár kicsiny – a legjobb kapcsolatot tartsuk fenn, helyzetéből fakadóan ugyanis a Közel-Kelet irányába vezető területet képez.²⁶

A Magyarország iránti német magatartást racionális és irracionális tényezők határozták meg. Különösen szembeötlő a Romániához fűződő kapcsolatok helyreállításának törekvése, amely jóval megelőzte a magyar „árulást”, hiszen már 1918. október végén Erdély elvesztésének lehetőségét emlegették. A románbarát német politika mozgatórugóját az a félelem táplálta, hogy Németország a háború befejeztével elveszítheti a román kőolajforrásokat. Azt remélték, hogy ha nagyvonalúnak mutatkoznak Magyarország rovására, akkor a háború után is biztosíthatják a román olajszállítmányokat. A magyar „árulás” segített leküzdeni a német külpolitikuskok aggályait, hogy Magyarország feje felett kezet nyújtsanak a korábban szövetséges Romániának, aki az utolsó pillanatban ugyan hadat üzent Németországnak. A Romániához való közeledést nem csak gazdasági- és államérdek, hanem Magyarország megbüntetésének szándéka is vezette.²⁷

Racionális és irracionális megfontolások keveredtek az erdélyi németek sorsának megítélésében is. A Külügyi Hivatal szerint a románbarát német irányzat az erdélyi szászok érdekét is kifejezi. Mögötte az a szándék húzódott meg, hogy általuk is befolyásolják a román politikát. Romániában németbarát politikuskokot kell hatalomra segíteni, akiket német népiségű politikuskok támogatnak. Így biztosíthatók a romániai német gazdasági érdekek. A Külügyi Hivatal annak ellenére fenntartotta az erdélyi szászok felhasználásának szándékát, hogy legkésőbb 1919 januárja óta tudta: azok nem kívánnak integrálódni a román államba, s csak masszív fenyegetések hatására álltak ki Románia mellett.²⁸ Román részről jóval keményebben kezelték a romániai német érdekeket. Német árukat Romániában és Magyarországon egyaránt lefoglaltak, s a birodalmi németeket Romániában sokkal barátságatlanabban kezelték. A bukaresti német követnek 1918. november 9-én átnyújtott ultimátumban pedig a német csapatok teljes kivonását követelték 24 órán belül. Az ultimátum lejártá után pedig Románia hadat üzent Németországnak. Ennek ellenére a német politika a romániai német gazdasági érdekek fenntartásának szándéka miatt Magyarországra jobban neheztelt, mint Romániára.

1919 februárjában a Külügyi Hivatal Romániához való közeledésének – Magyarország rovására folytatott – csúcspontján azonban a német külpolitikuskok keserűen érzékelték fáradozásaik hiábavalóságát. A bécsi román követ ugyanis egyértelművé tette Wedel bécsi német követnek, hogy még nem érkezett el a két ország közeledésének ideje. Románia a Mackensen-hadsereg kivonása során elkövetett értelmetlen rombolások hatása alatt áll és a román népben „leírhatatlan gyűlölet” alakult ki.²⁹

Amikor nyilvánvalóvá vált a Romániával szembeni német politika sikertelensége, von Massow ezredes teljhatalmú katonai megbízott – akinek jelentései nagymértékben hozzájárultak a felelős tisztek, politikusok és tisztviselők Magyarország iránti negatív véleményének kialakulásához – rendkívüli fordulatot tett az időközben „fehérré” vált Magyarország irányában. Németország számára üdvözlendőnek tekintette a magyarok megerősödését, hiszen a nemzeti Magyarország régi hadseregétől nagyobb teljesítmény várható, mint a szocialista Magyarországtól.³⁰

A német külpolitika „térpolitikai” irányultságát jelezte, hogy Románia mellett az újjáalakult délszláv állam magyarelles kormányát és annak területi követeléseit is támogatta. A délszlávokat Németország számára nélkülözhetetlennek tekintették a tengerpartok birtoklásában, s katonai megfontolásokból is német–délszláv megegyezésre törekedtek. A Külügyi Hivatal saját hűtlenségét – miként Romániával is tette – a szövetséges lehetséges „árulásával” igazolta: Németország nem veszít semmit Nagy-Magyarországon, hiszen úgy tűnik, az antant azt már úgyis leírta.³¹

A Magyarországgal szembeni német magatartást egyértelmű előítélet és bizalmatlanság határozta meg. Egyedül Fürstenberg főkonzul igyekezett objektívan és mérsékelten hatni, de ő sem volt mentes a Károlyival szembeni ellenszenvtől. A Külügyi Hivatal érintetlenül hagyott császári diplomáciája már a háború befejeződését követő első napokban hátrányosan hatott a magyar–német kapcsolatokra. A szocialisták ellenőrzési igyekezetei hatástalanok maradtak. A Külügyi Hivatal felügyelő Karl Kautsky független szociáldemokrata (USPD) képviselőnek a fontos iratokat csak elintézésük után mutatták be.

A német külpolitikában sem Magyarországgal, sem Romániával szemben nem változtak az álláspontok; e vonatkozásban a forradalom hatástalan maradt az események menetére. A Külügyi Hivatalban az elképzelések hiánya és az előkészületek gyengeségei miatt csak 1919 közepén indult meg egyfajta szellemi és a személyi struktúrát érintő változás, így az már nem volt hatással a Károlyi-korszak magyar–német viszonyára. A kis és politikailag jelentéktelen állammal szembeni változatlan arrogancia főleg a német–magyar ügyekkel foglalkozó tiszteknél volt feltűnő. A külpolitikai tevékenységre alkalmatlan, legyőzött tisztek szelleme és hivatalban hagyása rányomta bélyegét a német külügyi tevékenységre és jelezte a szociáldemokraták tehetetlenségét. A császári Németország töretlen szellemét jelezte, hogy a tisztán politikai kérdések (például csapatkivonás és leszerelés) intézését politikusok helyett tiszteknek engedték át, hiszen a csapatkivonás technikai részlete alárendelt jelentőségű. A tisztek a politikai kérdéseket az elfogadhatatlan vereség miatt gyűlölködéssel terhelték meg. Szabad folyást engedtek Magyarországgal szembeni érzelmeiknek, amely állítólag hazaáruló, hűtlen és hálátlan, s ezzel károsították a német politikai érdekeket. A tisztek és az általuk befolyásolt tisztviselők nem akarták figyelembe venni, hogy az „árulás” Magyarország önfenntartási ösztönének szükségszerű következménye volt. Egyedül Fürstenberg bírálta a német intézkedéseket, rámutatva arra, hogy a Magyarország iránti német megítélésnek nem szentimentális, hanem reális alapot kell kiindulnia.

(A német külpolitika és a Magyarországi Tanácsköztársaság) A Tanácsköztársaság kikiáltása (1919. március 21.) után a német kormány felvette a kapcsolatot az új rendszerrel; a bécsi német követség már március végén jelentette, hogy állandó kapcsolatban áll a magyar kormánnyal és sikeresen tárgyal vele a német állampolgárok, a német tulajdon és a főkonzultus védelme ügyében. A budapesti német főkonzul azt javasolta a Külügyi Hivatalnak, hogy fenyegető külpolitikai következményei miatt ne üdvözlőjék hivatalo-

san a magyar kormányt, de a tényleges ügyekben mutassanak hallgatólagos közeledést, amely meghozza gyümölcsét.³² A budapesti német főkonzulátus helyzete ugyan tisztázatlan maradt, de fennmaradását a tanácsköztársaság nem veszélyeztette. A 22 főnyi alkalmazotti és családtagjaik zavartalan ellátására magyar támogatással „bevásárló központot” létesítettek.

A magyar kormány jóindulatúan kezelte a német kívánságokat, s minden lehetséges védelmet megadott a német állampolgároknak. Kilátásba helyezte a szocializált magántulajdonok visszaszolgáltatását is.³³ Magyar javaslatra Berlinben felállították *A magyar állami- és államilag garantált kölcsönök hitelezővédelmi egyesülését*, ahol a magyar értékpapírokkal rendelkezők augusztus 31-éig jelenthették be igényüket.³⁴ A német kormány bizalmának megnyerését szolgálta a Hohenlohe-Öhringen hercegnek tett magyar ígéret, miszerint kártalanítják szocializált javait; 40 ezer holdas birtokról, 200 ezer koronás bankszámláról és 11 millió koronás értéklevelekről volt szó.³⁵

A két ország külpolitikai számításait és egymáshoz való viszonyát eltérő, gyakorta önmagában is ellentmondásos, napi politikai érdekek és megfontolások mozgatták. Német részről azt remélték, hogy a magyar forradalom kiszélesedése növelheti az antant délkelet-európai nehézségeit, amely felértékeli Németország súlyát és jelentőségét a térségben. Esetleg szükségessé teszi bevonását a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba, amely a német hadsereg részleges újjászervezését és a versailles-i békefeltételek enyhítését jelentheti.³⁶ Ugyanakkor attól is tartottak, hogy a tanácsköztársasággal fenntartott kapcsolatuk kiváltja az antant rosszallását. Ezért a német kormány 1919. április 9-én a bányakörzetek sztrájkjaira, a szállítási viszonyokra és a német vasutak kevés szénmennyiségére hivatkozva leállította a magyarországi szénszállításokat. Egyúttal ígéretet tett, hogy a körülmények javulásakor jóindulatúan megvizsgálja majd a szénszállítás lehetőségét, amelynek feltétele a magyarországi német tulajdon gondos kezelése és védelmezése. Von Stockhammern táviratában Fürstenberg szigorúan bizalmas, személyes informálására még hozzáfűzte: a jelenlegi magyar kormány szénszállításokkal való támogatása politikai megfontolásokból még akkor sem lenne kívánatos, ha erre lehetőségük kínálkozna. Érdejük ugyanis az antant azon vádjainak elkerülése, miszerint Németország támogatja a bolsevizmust. Ugyanakkor nem szándékozták nyers elutasítással megsérteni a magyar kormányt, ezért a tényleges szempontok mellett erre is figyeltek.³⁷

A tanácsköztársaság Németországgal kapcsolatos álláspontjában egyfajta kettősség érvényesült, amely kifelé barátságot, az országon belül pedig a forradalmi erők erősödését tételezte fel. A magyar külpolitikai számításokban a versailles-i szerződés miatt Németországot potenciális szövetségesként kezelték: azt remélték, hogy Németország elutasítja az antant békefeltételeit, s nem marad más választása, mint követni a magyar utat. Magyar politikusok többször kifejtették Fürstenbergnek: az ország viszonyainak stabilizálódását csak a Német-Ausztriához, a Német Birodalomhoz és Olaszországhoz való közeledésben látják.³⁸ Az anchluss támogatása fejében azt remélték, hogy nem kell tartaniuk területelcsatolástól Ausztria javára. Az erős Németország elvonná Franciaország érdeklődését Magyarországról, így csak Romániával és Csehszlovákiával kellene foglalkozniuk. Az elégedetlen Olaszország lekötne a délszlávokat. Németország szocialista kormányától pedig anyagi támogatást is reméltek.³⁹

Ha pedig Németország mégis aláírná a békeszerződést, akkor végképp kicsúszna a talaj a lába alól és a szocialista forradalom elkerülhetetlenné válna. Azonban még a német békeszerződés ismertté válása (május 7.) előtt tömegmozgalmak robbantak ki a tanácsok

hatalmának biztosítására és visszaszerzésére. Április elején – elsősorban a Magyarországi Tanácsköztársaság hatására – radikalizálódás kezdődött Bajorországban,⁴⁰ s 1919. április 7-én Münchenben kikiáltották a Bajor Tanácsköztársaságot. Az augsburgi munkás- és katonatanácsok már április 5-én elhatározták, hogy szövetségre lépnek a magyar tanácskormányal. A *Népszava* cikkei⁴¹ pedig már arról tudósítottak, hogy a tanácsrendszer egész Németországban közvetlen megvalósulás előtt áll. Ezért azonnal felmerült a kapcsolatteremtés gondolata Budapest és München között. Az ausztriai nyugtalanságok miatt pedig az sem tűnt kizártnak, hogy rövidesen létrejön a bajor–osztrák–magyar tanácsköztársaságok szövetsége.

Április közepén a budapesti rendőrségi népmegbízott vezetésével tízfős küldöttség utazott a bajor fővárosba, állítólag hírügynökség felállítására. A Bécsben kért beutazási vízumot Wedel követ nem merete megtagadni – jöllehet tisztában volt a beutazás céljával –, mert a magyarországi német érdekek sérülésétől tartott.⁴² Az orosz–magyar–osztrák–bajor kommunista szövetség létrehozására irányuló német külügyi hivatali félelmek megalapozatlanok maradtak, mert Ausztriában még áprilisban leverték a kommunista felkelést, május első napjaiban pedig Gustav Noske (1868–1946) csapatai a Bajor Tanácsköztársaságot is vérbe fojtották.⁴³ Így megszűnt a Bajorország és Magyarország közötti közvetlen kapcsolat lehetősége. München és Moszkva rádiókapcsolata Budapesten keresztül zajlott. A két ország egyedüli közvetlen kapcsolata a Münchenben felállított hírügynökség volt. A Magyarországi Tanácsköztársaság pedig példaképpül szolgált a bajor forradalmárok számára, s erősítette önbizalmukat. Anyagi jellegű együttműködésre nem került sor; érintkezésük mindössze eszmei–ideológiai természetű maradt.

1919 őszére a Magyarországon működő külföldi diplomáciai képviseltek felállításával szükségessé vált a magyarországi német képviselőt újjászervezése. A tanácsköztársaság bukása után ugyanis nem került sor a német képviselőt újjászervezésére. A budapesti német főkonzulátus – mint a bécsi német követség gazdasági kirendeltsége – tartósan képtelen volt hatékonyan képviselni a német érdekeket a gazdasági vonatkozásban is mind kíméletlenebbül cselekvő antant országok missziójával szemben. A német főkonzulátus formálisan nem rendelkezett jogi legitimitációval a Monarchiából kiváló és az állami önállóság rangjára emelkedett Magyar Köztársaságban. A Károlyi által aláírt fegyverszüneti szerződés ugyan rögzítette a német képviselőt visszavonását, de erre nem került sor. A rendelkezés szűk keretek közé szorította a német főkonzulátus tevékenységét. Németország hivatalosan nem ismerte el a tanácskormányt, ezért a budapesti képviselőt hivatalos megbízása sem került szóba. Magyar részről a két ország együttműködésének reményében fenntartották a német főkonzulátust. A német érdekek tartós károsodásának elkerülésére Thermann budapesti követtanácsos Olaszország példájának követését ajánlotta. Eszerint a követség formális felállítására a békeszerződés megkötéséig nem kerül sor, a képviselőt tényleges kiépítése azonban közvetlenül megkezdődik és a misszió addigi vezetője – Fürstenberg – rendkívüli meghatalmazottként működik az új magyar kormány mellett. A feljegyzés nyomán 1920. január 8-án költségvetési lépéseket sürgettek a budapesti német követség felállítására ügyében.⁴⁴

(A magyarországi németiség helyzete 1918–1919-ben) A magyarországi németiség létszáma több bevándorlási hullám eredményeként a 19–20. század fordulójára megközelítette a kétfélmillió főt, a lakosságon belüli aránya pedig a tíz százalékot. Földrajzilag a többi nemzetiségtől eltérően a magyar állam területén szétszórtan, nagyobb összefüggő települések és a Német Birodalommal közös határ nélkül éltek.

Az 1850–1880 közötti bevándorlási hullámban az osztrák birodalom tartományai-
ból, Ausztriából, Morvaországból és Csehországból érkeztek németek Magyarországra.
Szakértelmükre szükség is volt, mivel a magyarság nem tudta biztosítani az 1867. évi
kiegyezés utáni polgári-ipari fejlődéshez szükséges munkaerőt és szakértelmet. Német
nyelvű volt az ipar, a közlekedés, a műszaki tisztviselők jól képzett, felső rétege és je-
lentős mértékben a német vezényleti nyelvű közös hadsereg.⁴⁵

A magyarországi nemzetiségek helyzetét az 1868. évi liberális alapokon nyugvó,
de az egységes és oszthatatlan magyar nemzet elvéből kiinduló 44. törvénycikkkel
kivánták rendezni. Az államnyelv a magyar lett, de az alapfokú oktatásban, a köz-
igazgatásban és a bírászkodás terén biztosította az anyanyelv használatát, előírva
a többnyelvűséget. Hozzájárult nemzeti társaságok és egyletek alapításához is. A
törvény az egyéni jogok mellett így kollektív jogokat is garantált. A nemzetiségi tö-
rekvéseket ugyan nem engedte ki a világpolitika színpadára és nem elégítette ki a te-
rületi autonómiára törekvő nemzetiségi politikusokat, és a merev centralizáció nem
egyezett a soknemzetiségű ország etnikai struktúrájával. De gazdasági és kulturális
vonatkozásban mégis lehetővé tett bizonyos etnikai és helyi érdekek érvényesítését,
különösen akkor, amikor Európában Svájcot és Ausztriát kivéve sehol sem szabá-
lyozták törvényben a nemzetiségek jogait.⁴⁶

Az 1879. évi törvény előírta a magyar nyelv kötelező tantárgyként való oktatását
a nemzetiségi népiskolákban. A rendelkezést a szászok kivételével a hazai németek
hasznosnak tekintették. Az 1883. évi törvény a nem magyar tannyelvű középisko-
lába is bevezette kötelező tárgyként a magyar nyelvet és irodalmat. Nyugtalan-ságot
keltett azonban, amikor az 1891. évi kisdédóvó-törvény magyar nyelvű foglalkozá-
sok bevezetését írta elő. További aggályok támadtak az 1893. évi törvény elfoga-
dásakor, amely a községi és felekezeti iskolákban is bevezette a népiskolai tanítók
ellenőrzését.

A századfordulón a nemzeti eredmények felmutatásának kényszere az Apponyi Albert
(1846–1933) által kezdeményezett és 1907 júniusában szentesített XXVI. és XXVII.
törvénycikk elfogadásához vezetett, amely előírta, hogy a nem magyar tannyelvű is-
kolákban a magyar nyelv olyan mértékben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű
gyermek a negyedik osztály elvégzése után gondolatait magyarul élőszóban és írásban
érthetően ki tudja fejezni. Az intézkedés többet ártott, mint használt; az iskolásoknak
csak töredéke tanult meg magyarul, s az ország kedvező külföldi megítélése fokozatosan
a visszájára fordult.⁴⁷ 1917-ben 447 népiskolában tanították anyanyelven a németet, de
közülük 254-et az erdélyi szászok tartottak fenn.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom győzelme lehetővé tette a nemzeti-
iségi kérdés új, demokratikus alapokon való újraszabályozását. A korábbi erőltetett
magyarosítás helyett elismerte a nemzetiségi jogokat és törekedett megvalósításukra,
elsősorban az anyanyelvi oktatás bevezetésére a nemzetiségek lakta iskolákban, il-
letve a nemzetiségi területi autonómiák létesítésére. A nemzetiségekkel foglalkozó
tárca nélküli miniszter a polgári radikális Jászi Oszkár (1875–1957) lett. A nemzeti
kisebbségek megalakították néptanácsaikat; a németek nem voltak egységesek és két
központi néptanáccsal rendelkeztek.⁴⁸

Elsőként a Bleyer Jakab (1874–1933) budapesti egyetemi tanár vezette Német–
Magyar Néptanács (*Deutsch–Ungarischer Volksrat*) alakult meg, amely a németiség
legnagyobb esélyét a magyarokkal való szoros együttműködésben látta. Az első vi-
lágháború alatt Bleyer elutasította a szabad és egyenlő választójogot, hogy ne veszé-
lyeztesse az állam összetartását. Az ország területi sérthetlensége érdekében a for-

radalom után is szembeszegült a nemzeti autonómiatörekvésekkel, s a németiségnek csupán nyelvi jogokat követelt. Emiatt mozgalma kezdetől fogva elszigetelt maradt, s csak az ország integritását valló szepesi szászok és a dél-magyarországi Sváb Tanács (*Schwabenrat*) támogatta.⁴⁹

A hazai németiség többsége a Brandsch Rudolf (1880–1953) vezette Magyarországi Német Néptanács (*Deutscher Volksrat für Ungarn*) köré tömörült. Ő a német autonómia kiépítését sürgette, s a birodalmi németiséggel való sorsközösség tudatára akarta ráébreszteni a magyarországi németiséget, a németek és magyarok teljes egyenjogúságát követelve. Programja a magyarországi németiség széles rétegeit tömörítette, politikai meggyőződésükre való tekintet nélkül.⁵⁰ Fürstenberg a Brandsch-féle német érdekvédelmi szervezet támogatását ajánlotta, amelyet német nemzetibbnek tekintett, mint Bleyer Néptanácsát.

A magyarországi németiség korábban nem rendelkezett hatékony, célratörő szervezettel. A Német Néptanács is laza felépítésű szervezet volt, s pártalakításhoz nem szolgálhatott bázisul. Helyi pártok csak Burgenlandban alakultak. Karl Wollinger Német Szabadságpártja (*Deutsche Freiheitspartei*) teljes önrendelkezést, vagyis Nyugat-Magyarország elcsatolását követelte. Még a R. Steinacker, K. Ammon és A. Wolf vezette Német Autonómiapárt (*Deutsche Autonomiepartei*) is többet ártott a németek ügyének, mint használt. A németiség politikai szervezésére ezért Fürstenberg két millió márkás támogatást, központi irányító szerv megalakítását és egységes sajtó létrehozását kérte a birodalmi szervektől, összességében pedig a németiség szervezésének bizalmas felkarolását sürgette.⁵¹

A Német Néptanács súlya megnőtt, amikor Károlyi Mihály kormánya hozzálátott nemzetiségi autonómia-tervei megvalósításához. 1918. november 22-i rendelete biztosította a nemzetiségek anyanyelvi oktatását; 1918. december 21-i rendelete pedig a ruténeknek (1918/X. néptörvény), az 1919. január 29-i a németeknek (1919/XVI. néptörvény), az 1919. március 11-i a szlovákoknak (1919/XXX. néptörvény) biztosított területi nemzetiségi önkormányzatot.⁵² A kormány november végén hatályon kívül helyezte az Apponyi-féle iskolatörvény hátrányos rendelkezéseit a német iskolák esetében is.

Német autonómia-törvény kibocsátását sürgette a nyugat-magyarországi szeparatista mozgalom erősödése, amely arra sarkallta Bleyer Német–Magyar Néptanácsát, hogy alapvető autonómia-ellenessége ellenére mégis együttműködjön a Brandsch-féle Néptanáccsal az 1919. január 1-jén létrehozott Magyarország Németjeinek Központi Bizottságában (*Zentralausschuss der Deutschen Ungarns*).⁵³ 1919. január 8-án az erdélyi szászok medgyesi gyűlése követte az erdélyi románok még 1918. december 1-jén hozott állásfoglalását és kimondta csatlakozását a Román Királysághoz. Ilyen előzmények után fogadta el január végén a Károlyi-kormányt felváltó Berinkey Dénes (1871–1944) kormánya a német autonómiáról rendelkező néptörvényt. A törvény autonóm jogi területté, kormányzósággá nyilvánította a németek által lakott országrészeket, saját kormányzóval, kormánnyal és nemzetgyűléssel, amelyek hatásköre a belügyi, igazságügyi, oktatási és vallási kérdések, illetve a német nyelv hivatalos gyakorlására terjedt ki. A magyar kormánynál a német nemzetet tárca nélküli miniszterként Junker János korábbi szegedi táblabíró és két államtitkár, a szociáldemokrata Kalmár Henrik és az erdélyi szász Jekel Péter képviselte. A parlamentben a közös érdeklődésre számot tartó ügyekben német képviselők tárgyaltak.⁵⁴ A kormány a német autonómia-törvénnyel igyekezett ellensúlyozni az elszakadási törekvéseket és megnyerni a még magyar területen élő németeket. A már elszakadt országrészekben élő németek előtt

pedig azt kívánta bizonyítani, hogy Magyarországon jobb elbánásra számíthatnak, mint a kialakulóban lévő új államokban.

A német autonómiáról rendelkező törvényt az 1919. februárban alakult országos kormánybizottság (*Landesregierungsausschuss*) hajtotta végre. Nyugat-magyarországi német kormányzónak és gau-elnöknek – soproni székhellyel – a kormány az országos kormánybizottság ajánlására Zsombor Géza nyugat-magyarországi kormány megbízottat nevezte ki.

A német minisztérium és az országos kormánybizottság erejéhez képest mindent elkövetett az autonómia mielőbbi megvalósítására. A német adminisztráció kiépítése azonban a helyi közigazgatás ellenállása és a sokféle érdek miatt lassan haladt. Nagyobb sikereket értek el az oktatásügyben. A tanárhiány miatt elhatározták, hogy Nyugat-Magyarországon a német nyelvű oktatást a hatosztályos népiskolák első három, a nyolcosztályos népiskolák esetében pedig az első négy osztályban vezetik be. Kilatásba helyezték német borászati iskola felállítását is.⁵⁵

A Magyarországi Tanácsköztársaság a nemzetiségi kérdés megoldásánál abból indult ki, hogy különböző nemzetek egy államon belüli együttélése csak a teljes önrendelkezési jog elismerésével valósulhat meg. Ennek megfelelően a Forradalmi Kormányzótanács elismerte valamennyi magyarországi nemzet és nemzetiség teljes önrendelkezési jogát, a Magyarországtól való elszakadás jogával együtt. Az 1919. április 7-én megjelent rendelet biztosította az ország területén beszélt összes nyelv hivatali használatát.⁵⁶ A június 23-án elfogadott alkotmány pedig föderatív állammá nyilvánította a Tanácsköztársaságot, deklarálta a faji vagy nemzeti kisebbségek nyelvi, kulturális stb. egyenjogúságát, és lehetőséget nyújtott a felszabaduló nemzeteknek, hogy szövetséges tanácsköztársaságok formájában egyesüljenek a Magyarországi Tanácsköztársasággal.⁵⁷

A Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája legteljesebben a legnagyobb nemzetiséget alkotó németsegnél bontakozott ki. A Német Minisztériumot átszervezték Német Néphivatallá (*Deutsches Volksamt*), amelynek vezetője Kalmár Henrik (1870–1931) lett. A nagyobb összefüggő területen élő nemzet számára rendeleti úton (XXVI. FK sz.) lehetővé tették külön nemzeti tanácsok és intéző bizottságok, illetve járási és kerületi német tanácsok (LXXVII. FK sz.) választását. Az ún. nemzeti kerületi tanácsok önállóan intézték az illető terület igazgatását, igazságszolgáltatását és közművelődését. A Tanácsköztársaság alkotmánya elismerte a német nemzeti területet. A Forradalmi Kormányzótanács a német nyelvterületet három nemzeti kerületre osztotta: a nyugat-magyarországra, Sopron székhellyel; a budapesti középkerületre, Budapest székhellyel; Tolna, Baranya, Somogy kerületre, Bonyhád székhellyel. Ezeken a területeken a német népbiztos rendelte el és bonyolította a választásokat. A három kerület együttesen egységes nemzeti kerületi szövetséget alkotott, amelynek legfőbb szerve a kerületi és városi tanácsok küldötteiből alakult Országos Német Tanács lett.

A német autonómia teljesen csak Nyugat-Magyarországon épült ki. A német kerület 1919 áprilisában Sopronban megalakult direktóriuma négy megye (Moson, Sopron, Vas, Pozsony) küldötteiből állt, s a terület német biztosa Kellner Sándor lett. A kerület önkormányzati szerve, a kerületi tanácsülés (*Gaurat Versammlung*) május 20-án megalakította a kerületi tanácsot (*Gaurat*) és annak intézőbizottságát. A magyarországi németiség legfőbb hatalmi szerve, az Országos Német Tanács 1919. július 28–29-én megválasztotta a német népbiztost (ismét Kalmár Henriket) és a szűkebb intézőbizottság tagjait.

A magyarországi németiség önrendelkezési joga legteljesebben a művelődésügy területén érvényesült. A tanácsrendszeren alapuló szervezete végrehajtotta a szekularizációt,

államosította az iskolákat és egyéb kulturális intézményeket. Az anyanyelvi oktatásban alapvető fordulatot ért el: 500 iskolában bevezette a német nyelvet. Felvirágozott az iskolán kívüli népművelés is.⁵⁸

A németiség zöme elégedett volt a számára biztosított jogokkal, de engedményeik szűkülésétől tartott. Az egyes országrészek idegen megszállása, részben a rendszer felbomlása, valamint a törvény szabotálása miatt az 1919. évi XVI. néptörvény határozatai csak rövidtávon érvényesülhettek.

(Magyarország külpolitikai fordulata Németország irányába – 1920–1921) 1920 elejétől von Fürstenberg gróf, budapesti német főkonzul Berlinbe küldött jelentéseiben a Magyarország iránti német érdektelenség feloldásán munkálkodott. Célját főleg a magyarországi francia, angol és olasz érdekeltségek részletes ismertetésével, a magyar gazdasági körök elégedetlenségére való hivatkozással és a magyarországi német gazdasági részvétel lehetőségeinek körvonalazásával igyekezett elérni.

1920 július közepén Teleki Pál (1879–1941) külügyminiszter Berlinbe küldte bizalmi emberét, Balogh Elemért, a Hangya fogyasztási szövetkezet vezérigazgatóját, hogy a Külügyi Hivatalban biztosítsa a német vezetést: a franciákkal folytatott tárgyalások ellenére „a nép nagy tömegei és a kormány együttes célja, hogy Németországgal kéz a kézben haladjon”.

Balogh elmondta Boyé külügyi államtitkárnak, hogy a kormány jelenlegi tehetetlenségi állapotában néhány koncesszióra kényszerül az antanttal, elsősorban Franciaországgal szemben. Mindenekelőtt egy megbízható, ugyan kisebb katonai erő létrehozásán, majd a gazdasági élet lassú erősödésén munkálkodnak, amely azonban az antant ellenére nem valósítható meg. Ezért a magyar kormány a bank- és vasútügy területén tett koncessziókkal igyekszik megnyerni a franciákat és eddig jó eredményeket ért el. Ugyanakkor attól tart, hogy a tárgyalások miatt Németországban félreértés keletkezhet, ezért Teleki külügyminiszter fontosnak tartotta ennek tisztázását.

Magyarországon meg vannak győződve arról – fejtegette tovább Balogh –, hogy a jövőben csak Németország segíthet Magyarországnak. Németország az ország általános szimpátiáját élvezzi, s annak megerősödésétől várhatja saját megmentését is. Teleki kérte ennek tudomásul vételét, s azt, hogy semmi, a magyar kormány semmilyen tárgyalásai ne tévesszék meg a német kormányt és keltsenek olyan benyomást, mintha átállt volna az antanthoz. Magyarország tántoríthatatlan célja a jövőbeni együttműködés Németországgal.⁵⁹

Teleki Pál 1920. augusztus 18-án a Nemzeti Kaszinóban Emich Gusztáv berlini magyar követ⁶⁰ jelenlétében a magyar külpolitika irányáról kifejtette az AA magyar referensének, hogy Magyarország közeledését valamelyik antant nagyhatalomhoz a rendkívül nehéz kül- és belpolitikai helyzet követelte meg. Támogatást remélve Teleki előbb az olasz orientációt kereste, várakozásai azonban Rómában nem találtak megfelelő visszhangra. Ezután az angol kormánnyal próbálkozott, de itt is kevés közeledést mutattak a magyar kívánságok iránt. A magyar kormány számára ezután már csak a Franciaországhoz való közeledés lehetősége maradt. Teleki azonban nem tartozott azon optimisták közé, akik lehetségesnek tartották a francia ígéretek teljes megvalósulását. A vasútszerződéssel kapcsolatos tárgyalások kiinduló pontja a francia hitelnyújtás szükségessége volt Magyarország számára.⁶¹ 1920. augusztus végére megnövekedett a magyar lakosság csalódottsága a franciabarát politikával szemben. A terület-visszaadások elmaradása teljesen megváltoztatta a hangulatot. „Akkor pedig elérkezik számunkra az aktív beavatkozás ideje” – táviratozta Fürstenberg az AA-nak,

s utasítást kért a tervezett intézkedésekről, hogy a kedvező időpontban elindíthassa azokat.⁶² Fürstenberg egyértelműen a magyar biztonságpolitika igényéből vezette le a magyar külpolitika irányultságát, s kimutatta, hogy ha a kisantant gyűrűje teljesen bezárul és semmi menekülés nem marad Magyarország számára, akkor majd nagy erőfeszítéseket tesz a német barátság visszaszerzésére.⁶³

1920. október végén Fürstenberg szerint „az itteni francia orientáció teljesen talajt veszített”, mivel elmaradt a nagyobb mérvben remélt hadsereg-támogatás és terület-vizszaadás. A francia sajtó a Magyarországtól való eltávolodást és korábbi szövetségeik támogatását követelte. Ennek következménye a Németországhoz való közeledési kísérlet lett. A német befolyáshoz a politikai akciót szorosabb gazdasági kapcsolatokkal igyekeztek megalapozni.⁶⁴ Ezért a budapesti német követség fontosnak tekintette a német befolyás alatt álló bankvállalkozás alapítását, amelyet Szterényi József (1861–1941)⁶⁵ szorgalmazott Budapesten több kisebb bank összevonásával.⁶⁶

A magyar külpolitikában 1920 októberére talajt veszített francia orientációt mindinkább a Németország felé fordulás váltotta fel, amelynek jelei politikai nyilatkozatokban, illetve gazdasági ajánlatokban és gesztusokban egyaránt megmutatkoztak.⁶⁷

A Németországgal megvalósítandó politikai és gazdasági együttműködés szükségességéről Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök 1921. március 1-én, a Nemzeti Kaszinóban erdélyiek bevonásával rendezett politikai vacsorán hirdette meg: „miként a háborúban hűséges fegyverbarátságban, vállalva harcoltunk, a jövőben is egymásra vagyunk utalva, s ezért már most törekedni kell arra, hogy a gazdasági kapcsolatokat minél szorosabbra fonjuk”. Az erdélyi szászoknak fontos összekötő szerepet szánt a magyarság és a német nép között. Bethlen az erdélyi szászokkal üzent – fűzte hozzá Fürstenberg.⁶⁸

Német részről messzemenően támogatták a magyar–német gazdasági és kereskedelempolitikai kapcsolatok intenzív kiépítését. A Külügyi Hivatal korábban sem hanyagolta el a szorosabb gazdasági együttműködésre irányuló magyar kezdeményezések kiközvetítését a német ipari- és kereskedelmi köröknek. Ezekről azonban korábban állandóan azt a választ kapták, hogy Magyarország elégtelen gazdasági konszolidációja miatt még kockázatos a jelentősebb német tőkerészvétel a magyar vállalkozásokban.⁶⁹

A királypuccs miatt Szterényi csak 1921. november 14-én számolt be Bethlen István miniszterelnöknek és Bánffy Miklós (1873–1950) külügyminiszternek szeptemberi berlini útjáról. Jelentéstételére Fürstenberget is meghívták. A birodalmi kormány gazdasági közeledési szándékának jegyében a magyar kormány elhatározta, hogy nagyobb gazdasági vállalkozásokra irányuló javaslatot terjeszt elő. Bethlen is egyetértett azzal, hogy a közeledés ügyében a német és magyar sajtóra is hassanak. Szterényi bejelentette, hogy beszél a *Berliner Tageblatt* és a *Vossische Zeitung* ismerős főszerkesztőivel, ha ehhez megkapja az AA támogatását.⁷⁰

Másnap részletes jelentésében Fürstenberg leírta, hogy Bethlen köszönettel tudomásul vette a birodalmi kormány állásfoglalását Németország és Magyarország szorosabb közeledéséről. Politikailag Bethlen és Bánffy bensőséges viszonyt óhajtott a két kormány között valamennyi külpolitikai kérdésben, párhuzamosan haladva, egymást kiegészítve és kölcsönösen tájékoztatva a Berlinben megbeszéltnél. A magyar politikusok teljes egyetértésüket fejezték ki Németország kilátásba helyezett külpolitikai orientációjáról.

Bethlen és Bánffy egybehangzóan kijelentették, hogy Magyarország számára egyedi megoldás a Németországgal való együttműködés. A magyar külpolitika eddigi és további kényszerlépései az antant nyomására történnek.

A megbeszélés gazdasági részénél Bethlen örömmel nyugtázta Szerényi közlését, hogy a német kormány magyarországi gazdasági és kereskedelempolitikai tevékenységében messzemenő részesedésre törekszik, hogy az antant ne szerezze meg az egész területet. Fürstenberg megjegyezte, hogy magyar részről mindent el kellene kerülni, amely elriasztaná a német érdekeltségeket a magyar piacra lépéstől. Bethlen kijelentette, hogy a magyar kormány a birodalmi kormány kívánságának megfelelően konkrét gazdasági javaslatokat – a korábbiakhoz hasonlóan – Szerényi révén továbbítja.

Szerényi József 1921. szeptemberi berlini látogatása fordulatot hozott a magyar–német kapcsolatokban. Az átmeneti frankofil orientáció után Magyarország ismét Németország felé fordult. Másrészt Fürstenbergnek az antant magyarországi gazdasági behatolására figyelmeztető német követi jelentései is meghozták eredményüket. Az élénkebb magyarországi német gazdasági tevékenység egybevagott a német szándékokkal, jöllehet a magyar gazdaság állapota ekkor még sok bizonytalanságot rejtett magában.

Így Magyarország Bethlen István miniszterelnöksége kezdetén, 1921 őszén, még a lefegyverzés és a jóvátételek megkezdése előtt titkos együttműködésről állapodott meg Németországgal, amelynek részleteit a legmagasabb szinten egyeztették. Ugyanakkor német részről konkrét külpolitikai együttműködésre nem voltak hajlandók; a két kormány mindössze informális kapcsolatban állt egymással. Német részről a szöveg alá söpörték a Burgenland kérdésében Magyarországnak nyújtandó támogatást. Németország a kisantant országokat (főként Romániát) is igyekezett partnernek megszerezni magának, így érdeklődése nem kizárólagosan Magyarország felé fordult. Bethlen nem tulajdonított megfelelő jelentőséget a Németországból érkező ajánlásoknak, miszerint Magyarország Németországhoz való közeledését megkönnyítené a magyar–román viszony javulása.⁷¹

Egyúttal megkezdődött bizonyos német árucikkek magyarországi értékesítési lehetőségeinek felmérése is. Elsősorban a német finomfeldolgozó-ipar exportjának zömét alkotó ún. „nürnbergi cikkek” (játékkipar, ceruzagyártás, kefe- és ecsetipar, biszuiipar) magyarországi értékesítési lehetőségei után érdeklődtek: milyenek a magyarországi általános piacviszonyok, vonatkoznak-e különleges eljárások a német cikkek bevitelére, hogyan ítélik meg Magyarországon a német termékeket, s milyenek a bel- és külföldi konkurencia eladási, engedélyezési és fizetési feltételei. Kíváncsiak voltak a konkurens termékek árára s a nagybani árakra, mit szólnak az emberek a német árucímkéhez és a német hirdetésekhez, milyen német konkurens gyártmányok találhatók az országban és mekkora a forgalmuk. A magyar piacra lépés előtt érdekelte őket az is, mekkora a hazai termelés, lehet-e reklámmintát szerezni a konkurenciától, hogy hozzáigazítsák a német reklámot, melyek a legajánlhatóbb hirdetési orgánumok Magyarországon és milyen tarifával dolgoznak, s végül: melyik a legalkalmasabb időpont a hirdetés beindítására, s mikor indul be a vásárlás.⁷²

1921 végére a német Külügyi Hivatal óvatos formában felkarolta a Magyarországon felállítandó, s főként a Balkánra irányuló német exporttermelés – eredetileg német–magyar együttműködésben tervezett – javaslatát. A Centrum-párti Joseph Wirth (1879–1965) kancellárt értesítették arról, hogy a magyar kormány a német tőkével újra berendezett gyárak esetében – amennyiben termékeik nem jelentenek kifejezett konkurenciát a magyar iparnak – semmiféle külön akadályt nem támaszt, s állásfoglalását alapvetően a befektetett tőke nagysága határozza meg. Általában ezekre a gyárakra is a magyarországi adótörvények vonatkoznak, amelyek az ipar intenzív adóztatását célozzák. A Magyarországon felállítandó, s főként a Balkánra irányuló német sportcikkek exporttermelésének nyers-

anyag-beszerezési (szaru, agyag, alumínium elektromos úton) lehetőségei „legalábbis nem kedvezőtlenek”. A portorozsi gazdasági konferencián elfogadott határozatok ratifikálása esetén az utódállamokba irányuló ki- és beviteli szabadsággal az értékesítési piac is biztosítottnak látszott. Nem hallgatták el, hogy a térségben az ebben az iparágban rendkívül aktív csehszlovák és osztrák ipar konkurenciájával kell számolni.⁷³

(*A budapesti Német–Magyar Kereskedelmi Kamara tevékenysége [1920–1931]*) Az első világháború előtti magyar–német gazdasági kapcsolatok szálainak ismételt összekötését, valamint a háborút követő bizonytalan gazdasági és politikai körülmények hatásainak csökkentését a budapesti Német–Magyar Kereskedelmi Kamara létrehozásától remélték, amely túlnyomórészt magánkezdeményezésre történt, s a budapesti birodalmi német egyesület köreiből indult ki. A Német–Magyar Kereskedelmi Kamara 1920. augusztus 6-án alakult meg a Pester Lloyd Társaság helyiségeiben az ipari, kereskedelmi és bankkörök 68 tagjának részvételével; a „Magyarországon uralkodó francia kurzus ellenére a meghatározó férfiak sok szimpátiával viseltettek Németország iránt.”⁷⁴ Ügyvezető igazgatóságába 20 magyar és 20 német kereskedőt választottak. A vezetés két „energikus és realista” birodalmi német kezébe került: Paul Kühnemann vezérigazgató a kamara elnöke, Bruno Dumke pedig főtitkára lett. A kamara jelentősége kezdetben csekély volt, főleg felvilágosítások nyújtására szorított értékesítési lehetőségekről és beszerzési forrásokról.⁷⁵ A budapesti német követség a kamara három hónapos tevékenységéről már elismerően jelentett a *Deutsche Industrie- und Handelstagnak (DIH)*; kiemelték, hogy munkáját gondosan és hozzáértéssel végzi, felvilágosításai és árorientációi megbízhatóak.⁷⁶

A Német–Magyar Kereskedelmi Kamara 1921 elején a kereskedelmi miniszterhez intézett beadványában a Németország és Magyarország közötti szabad áruforgalmat sújtó korlátozások feloldását sürgette. Kifejtették, hogy a magyar áruexport akadályainak megszüntetése kedvező hatással lenne a magyar valutára is. Az ország újjáépítéséhez pedig az importőröknek lehetőséget kellene teremteni, hogy Németországból beszerezzék a termeléshez nélkülözhetetlen anyagokat (félkész-termékek, speciális gépek, műszaki cikkek, tartalék-alkatrészek). A Balkán-országok felé irányuló tranzitkereskedelem érdekében Budapestet áruszállítási centrummá kell változtatni, az itteni cégeknek akadálytalan, szabad kereskedelmi forgalmat kell biztosítani. A német cégek Budapestre települését is akadályozza a gyors, szabályozott és rendszeres forgalom hiánya. Hiányzik a darabáru gyűjtőszállítmányozási rendszere. Üzleti leveleiket visszatartják, a Bécsen keresztülmenő távirataik gyakorta négy nap alatt érkeznek meg, mert Bécs ellenérdekelt Magyarországgal a balkáni forgalomban. Ennek érdekében alapjaiban meg kell újítani a közlekedésügyet, beleértve a posta, a telefon és a táviróforgalmat. Kérték a kereskedelmi minisztert, hogy legalább üzleti leveleikre oldják fel a politikai cenzúrát, teremtsenek közvetlen telefon- és távirat-összeköttetést Németország és Magyarország között és a darabáru-forgalomban szervezzék meg az állami gyűjtőszállítmányozást.

Dumke főtitkár a budapesti német követség támogatását is kérte a két ország közötti közvetlen telefon és táviróforgalom helyreállításában, mert a Magyar Posta közlése szerint Németország a magántelefon-forgalmat még nem vette fel. A német követség támogatta javaslatát. A birodalmi postaügyi miniszter válaszában jelezte, hogy Berlin és Budapest között magánbeszélgetések is folyhatnak. Mivel azonban a telefonvonalak Bécsen keresztül húzódnak, s a Bécs–Berlin hálózat zsúfolt, 9–19 óra között csak a legsürgősebb telefonbeszélgetésekre kerülhet sor Budapest és

Berlin között. Egyéb időpontban már rendes beszélgetések is folyhatnak. A korlátlan telefonkapcsolat majd csak a közvetlen Budapest–Berlin telefonvonal kiépítése után valósulhat meg.⁷⁷

A kamara nem kívánta tevékenységét Magyarországra korlátozni, hanem „fokozatosan kiterjeszti csápjait Keletre; először Jugoszlávia gazdasági köreivel keres érintkezést, majd előkészíti a többi Balkán-ország gazdasági feltárását a német érdekek számára”. Mivel az igazgatóság fele évtizedek óta Magyarországon élő birodalmi németből áll, teljesen biztosított, hogy a kamara pontos jelentést képes nyújtani Magyarország gazdasági viszonyairól. Az áruforgalom támogatására Gazdasági Jegyzetek (*Wirtschaftliche Notizen*) címmel kiadványt jelentettek meg.⁷⁸ A kamara öt munkatársa alig bírta a munkát. Tevékenységük a kereskedelmi élet valamennyi területére kiterjedt. A német és magyar exportőröknek megbízható képviselőről gondoskodtak, felvilágosítást nyújtottak értékesítési lehetőségekről, közvetítettek a megnehezült szállítási viszonyok és állandó valutaleértékelés közepette, útlevel- és vámügyek intézésével pedig megkönnyítették a személyi- és áruforgalmat. Ugyanakkor munkatársai pontosan érzékelték, hogy a normális kapcsolatok helyreállításához még sok nehézséget kell leküzdeni. A minden kalkulációt lehetetlenné tevő nagy valutaingadozást stabilabb árfolyamviszonyoknak kell felváltani; a kiviteli és behozatali tilalmak zavarják az ipar és a kereskedelem szabad fejlődését, ezért minden vonatkozásban a kereskedelem szabadságára van szükség. Az országok közötti forgalmat közvetlen árucserével, a határon való átrakodás nélkül, a szabad személyi forgalom révén, útlevel- és vízumnehézségek nélkül kell megkönnyíteni. A kölcsönös kereskedelmi forgalomban a bizalmat és a hitet vissza kell állítani a háború előtti szintre. Taglétszáma folyamatosan növekedett, s 1924-re 700 német és magyar cég lett a kamara tagja.⁷⁹ Egyúttal mind érzékelhetőbbé vált a kamara és a német követség kereskedelmi osztályának rivalizálása, illetve a követség beolvasztási törekvése. 1926-ban kamara igazgatótanácsai összetétele a magyar oldal felé csúszott – kesergett Schoen követ.

1926 nyarára intézményesült a budapesti német követség, az AA és a DIH kapcsolata, s rendszeres gazdasági és politikai információáramlás folyt közöttük. A követségnek a kamaráról szóló jelentéseit a külföldi gazdasági hírszerzéssel foglalkozó *Zentralstelle für den wirtschaftlichen Auslandsnachrichtendienst* is megkapta. Így a budapesti kamara információi és tevékenysége – annak tudtán kívül – szervesen beépült a német gazdaság hálózatába.

A Német–Magyar Kereskedelmi Kamara egyfajta altruista intézmény – jellemezték magukat a követségnek átadott beadványukban –, amelynek egész tevékenysége, eltekintve a tisztán mechanikus irodai erőktől, „az itteni németek tisztán hazafias meggyőződésből folytatott társadalmi munkáján alapul”. Több okból kizártak tartották, hogy a követség kereskedelem-politikai osztálya átvegye tevékenységüket: a politikai és részben kereskedelem-pszichológiai okok mellett a hatalmas levelezési forgalmat (1929-ben 6687 levél) és ügyintézését említették. Pénzügyi gondjaik enyhítésére rendszeres évi 2000 márkás német támogatást kértek.⁸⁰

A birodalmi gazdasági minisztérium azonban 1930. május elején elutasította a kamara folyamatos, évi kétezer márkás támogatási kérelmét. Elismerete ugyan, hogy az utóbbi években kifogástalanul dolgozott a német–magyar kereskedelmi kapcsolatok támogatásán, de a követség álláspontjára hivatkozva azzal érvelt, hogy feloszlata nem okozna érezhető hátrányt a német gazdaság számára.

1931. szeptemberben a kamara 2500 márkás azonnali támogatási kérelemmel fordult a DIH-hez, kifejtve, hogy a német előny megőrzésére a magyar piacért folyó harcban

hatalmas szolgálatokat tettek más országok erős törekvéseivel szemben. Szolgáltatási díjait a külföldi kamarák által megállapított díjak szerint számolják, de ma alig fizetik ezeket. A tagdíjak beszedése is gondot okoz, emiatt kintlévőségük 5074 Pengőt tesz ki. Ha a német ipar és kereskedelem részéről már korábban kilátásba helyezett támogatást nem kapják meg, akkor a legalapvetőbb kiadásait sem tudják fedezni, s október 1-étől tevékenységét a fizető tagok szűk körére redukálja.⁸¹

(Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 1.) 1920 nyarán a két ország kapcsolatait Kun Béla (1886–1938?) kiadatási ügye árnyékolta be, s a német diplomácia külügyminiszteri szinten foglalkozott az országon átutazó Kun Bélával; ügyét a *Reichsrat* is megtárgyalta. Az Ausztriában internált magyar kommunista vezető a szovjet–osztrák hadifogolycsere egyezmény keretében ugyanis csak Németországon keresztül tudott Szovjet-Oroszországba utazni, amelynek intézése a német ígéretek ellenére nehezen haladt, s kitoloncolására Németországból végül 1920. július–augusztusban került sor.

1921 tavaszán Kun Béla társaival a Komintern utasítására azonban illegálisan ismét Németországba utazott, hogy Szovjet-Oroszország külpolitikai szorongatását enyhítendő a közép-németországi felkeléssel, az ún. „márciusi akcióval” tereljék el a figyelmet a lengyelek sikeres szovjetellenes háborújáról (Rigai béke, 1921. március 18.), s váltsanak ki egy olyan német kormány hatalomra jutását, amelyet esetleg a Reichswehr is támogatna, s elejét vehetné egy esetleges, további francia–lengyel együttműködésnek Szovjet-Oroszország ellen. A Kommunista Internacionálé megbízására cselekvő magyar csoport „bakunyinista puccskísérletével” jó időre beírta nevét a magyar–német kapcsolatok negatív történetébe.

A rendőrség csak annyit tudott megállapítani az illegálisan Németországban tartózkodó Kunról, hogy a márciusi eseményekben az „orosz elem” jelentős szerepet játszott. Mindez azzal magyarázható, hogy Kun a német vezetők szűk körével, öt–nyolc emberrel érintkezett csupán.⁸² A legszörnyűbb azonban, hogy Komintern „márciusi akcióját” a brutálisan meggyilkolt cári család beolvasztott és eladott ékszereiből finanszírozták.

(Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 2.) 1920. május 8-án a bajorországi Ratisbonban tanácskozára gyűltek össze a titkos német szélsőjobboldali szervezetek és egyesületek képviselői, hogy megtárgyalják a bajor–osztrák–magyar jobboldal egységes fellépését az új európai rend kialakítása érdekében. Az értekezlet kalandorságot sem nélkülöző határozatai érdekében a porosz, bajor, osztrák és magyar erők megszállják Ausztriát, Németország északi részéből irreguláris csapatokat szállítanak Magyarországra, Max Bauer (1869–1929) ezredes és Ignaz Trebitsch-Lincoln (1879–1943) Budapestre utaznak Horthy Miklós (1868–1957) kormányzóhoz, hogy Erich Ludendorff (1865–1937) tábornok és Gustav Kahr (1862–1934) bajor miniszterelnök megbízottjaiként megtárgyalják az értekezleten elfogadott terveket.

Horthy május 17-én este fogadta őket, s megvitatták von Ludendorff tervét. E szerint Magyarország a puccsisták kiképzésére alkalmas hely; Horthy és társai (Eckhardt, Gömbös, Kozma és Prónay) szereznének fegyvert és muníciót, s a vállalkozáshoz szükséges 12 millió koronát. A Magyarországon kiképzett fegyveres puccsisták – akik kivándorló mezei munkásokként érkeznének Észak-Németországból Magyarországra – alkalmas időpontban „rendszerváltozást” hoznának létre Ausztriában. Ausztria „elintézése után” három oldalról (Ausztriából, Magyarországról és Bajorországból)

megtámadják Csehszlovákiát. Az osztrák és csehszlovák „akció” után következne Poroszország, ahol fegyveresen elsöpörnék a poroszországi szociáldemokratákat, s megalapoznák Ludendorff katonai diktatúráját. A terv első részének „záróakkordjaként” pedig Oroszországban robbantanák ki és segítenék hatalomra az ellenforradalmat. Az ehhez szükséges hamis rubeleket Magyarországon állítanák elő. Az Anschluss után megerősödött Németország pedig szövetségre lépne Magyarországgal és a „fehér” Oroszországgal. E három ország hadat üzenne az antantnak, amelyet rövid idő alatt térdre kényszerítene, s ezzel lehetőség nyílna Európa újrendezésére Ludendorff elképzeléseinek megfelelően, általában a régi határok mentén.

Május 22-én Horthy elvileg helyeselte a tervet, s bizottságot (Eckhardt, Gömbös, Prónay) küldött ki a részletkérdések megtárgyalására. Június elsején Bauerrel és Trebitschel hivatalosan közölték, hogy „Horthy minden pontban egyetért velünk, és hozzáláthatunk a munkához.”⁸³

1920. július elején folytatódtak a német és magyar jobboldali szervezetek tárgyalásai, amelyekben folyamatosan újabb nehézségek és variációk merültek fel. 1920 nyarán a bajor–magyar tárgyalásokat mindinkább beárnyékolta a Vörös Hadsereg offenzívája, amelyek a litván egységekkel együtt átkeltek a Nyemen-folyón. A német határt elérve Bruszilov vörös egységei – fantáziáltak tovább a puccsisták – átalakulhatnak nacionalista sereggé, amely Ludendorff csapataival egyesülve küzdhetnek az antant ellen. A lengyel–szovjet háborúba való beavatkozás sem ígért semmi jót. A lengyel győzelemmel és a rigai békével (1921. március 18.) pedig majd okafogyottá váltak a különböző magyarországi felvonulási tervek is.

Horthy 1920. július 16-án levelet küldött Kahr bajor miniszterelnöknek, aki a magyar pénz és gabonaszállítmányokért cserében fegyvereket ígért.

A háború utáni helyzet megoldásának több útja kínálkozott, közöttük a normális gazdasági kapcsolatok létrehozása a szomszédos államokkal. A legkockázatosabb volt a békeszerződés területi határozatainak fegyveres akcióval kieroszakolt megváltoztatása lett volna (bajor–osztrák részvétellel, illetve a lengyel–szovjet háborúban való részvétel révén). A franciákkal tervezett megoldás (a Schneider–Creuzot ügylet) békésebb utat ígért, de nagy gazdasági áldozatokkal, az ország szuverenitásának további csorbításával járt volna.

A német Külügyi Hivatal csak 1922 augusztusában – Fürstenberg jelentéseit követően, miszerint Bauer ezredes és Hermann Ehrhardt (1881–1971) kapitány, a Kapp-puccs menekülő vezetői Magyarországon tartózkodnak és a magyar kormány menedékkjogát élvezik – a birodalmi kancellár utasította a budapesti német nagykövetet, hogy figyelmeztesse Bethlen István miniszterelnököt: a német–magyar jobboldali kapcsolatok veszélyeztetik a két ország baráti viszonyát.⁸⁴

A magyar miniszterelnök a német bírálatra azzal reagált, hogy „minden kormánynak legelemibb és legsajátosabb joga azon személyek megválogatása, akiket fogadni, akikkel összeköttetésben állni jónak lát”, de mindez nem jelent illojalitást a jelenlegi német kormánnyal szemben. De magunkat megkötöttnek érezni nem fogjuk, a magyar kormány magát a német kormány cenzúrájának semmi körülmények között sem lévén hajlandó alávetni.”⁸⁵

Wirth kancellár véleménye szerint azonban „magyar mérvadó körök részéről a német szélsőjobboldali mozgalom pártolása már a belnémet viszonyokba való beavatkozás jellegét öltötte”, s nem fogadta el Bethlen érvelését, amely „a birodalmi kormánynál és Németország széles közvéleményénél elkeseredettséget” váltott ki. Ezért a kancellár szóbeli jegyzék átnyújtására utasította Fürstenberget,⁸⁶ mivel átadása és azt követően a jegyzékváltás elhúzódott, a kancellár leváltotta Fürstenberg nagykövetet.⁸⁷

(*Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 3.*) A német szélsőjobb-oldaliak magyarországi rejtőzködésének mindinkább elmérgesedő ügye mellett 1922 júliusától a magyarországi némettség helyzetéről folyó vita is bekerült a két ország kapcsolatrendszerébe. Haniel külügyi államtitkár július 18-án foglalt állást a német nyelvű *Sonntagsblatt* betiltásának hírére és a magyarországi némettség képviselőinek parlamenti sikertelensége miatt. Fürstenbergnek küldött bizalmas levelében a magyar kormányt a magyarországi németséggel szemben Bánffy Dezső miniszterelnök (1895–1899) magyarosító törekvéseire és nemzeti türelmetlenségére emlékeztető politikával jellemezte. A magyarországi némettség nemzeti és kulturális sajátosságainak tervszerű megfélemlítési módszere passzivitásra kárhoztatja a most csírázó és ellenállásra képtelen némettség kulturális életét. A veszélyt már csak azért sem lehet alábecsülni – vélekedett Haniel –, mert a Monarchia összeomlása óta a nyílt vagy rejtett magyarosító törekvések most egyedül a Magyarországon maradt félmillió németségre irányulnak. A két esemény miatt elérkezettnek látta az időt az eszmei és kulturális összetartozás halhatóbb hangsúlyozására és – amennyire lehetséges – a tevékeny támogatásra is. A birodalmi kormány következetesen vallja – írta –, hogy elkerülendő bármiféle akció, amelyet magyar részről az ország belügyeibe vagy önálló államiságába való beavatkozásként értelmezhetnének. Ezért a magyarországi német mozgalom aktív pénzügyi támogatására nem kerülhet sor, de intenzívebben kell követni és kihasználni az alábbi utakat a magyarországi némettség eszmei és anyagi támogatására és erősítésére. Mindenekelőtt a német sajtót kell a korábbiaknál jobban arra ösztönözni és abba a helyzetbe hozni, hogy a német közvéleményt behatóbban tudósítsa a magyarországi némettség helyzetéről és élénk érdeklődést mutasson iránta.

Ezután a magyarországi némettség helyzetének ügyét a hivatalos magyar szervek előtt is célszerűen kell felvetni. Emich Gusztáv berlini magyar követtel már ebben az értelemben beszéltek, és utaltak a német közvélemény érdeklődésére a magyarországi némettség sorsát illetően. Haniel felhatalmazta Fürstenberget, hogy kínálózó alkalommal Bethlennek is hozza szóba e kérdést. A német közvélemény érdeklődése és részvételének hangsúlyozása során főleg arra lehet utalni – fűzte hozzá –, hogy az ottani németiség igazságos kezelése nélkülözhetetlen feltétele a magyar kormánnyal való hasznos együttműködésének a kisebbségvédelem általa is joggal nyomatékosan képviselt ügyének.

A magyarországi német kisebbség kérdésében a magyar kormány kitarzott azon álláspontja mellett, hogy az belső magyar ügy. Megelégedéssel vette tudomásul, hogy a felelős német helyek továbbra is tartják magukat korábbi következetes felfogásukhoz, hogy alapvetően mindent ki kell kapcsolni, amit magyar részről valamilyen vonatkozásban a magyar állam belpolitikájába való beavatkozási kísérletnek lehet tekinteni. Határozottan visszautasították azt a megállapítást, hogy a magyar kormány az egységspárt sovinszta szárnyának befolyására olyan politikát folytat a magyarországi németséggel szemben, amely visszaesést jelent a magyarosítási törekvések és a nemzeti türelmetlenség korszakába, illetve a kormány tervszerű módszerei kulturális passzivitásra kényszerítik a németiséget.

Tudatták a német kormánnyal, hogy Nyugat-Magyarország elszakításával az ország legnagyobb olyan területét veszítette el, ahol magyar állampolgárságú német nyelvűek kompakt módon éltek, s Csonka-Magyarországon 49 tiszta német és 370 vegyes anyanyelvű (német–magyar) népiskola működik, amelyek számának növelése igény szerint kilátásban van. A nemzetgyűlésben 14 német anyanyelvű képviselő foglal helyet. A magyar kormány messze áll attól, hogy a magyarországi német kisebbségeket

kulturálisan vagy gazdaságilag elnyomná. Magas állami posztokon foglalnak helyet, gazdasági helyzetük jobb, mint a magyarságé. Felkérte a német kormányt, hogy a magyarországi némettség viszonyainak megítélésében ne tulajdonítson jelentőséget egyes személyek – közöttük a legitimista Bleyer Jakab sugalmazásának –, és maradjon a tények talaján.

A magyarországi német kisebbség ügyében erősödő német nyomás hatására 1922–1923 fordulóján Bethlen elhatározta, hogy felszámolja a magyar–német kapcsolatokat erősen megterhelő gyakorlatot, s bizottságot hívott össze a német kisebbség kérdésében követendő kormánypolitika kidolgozására. Elhatározták, hogy az ügy igazságos szabályozására új végrehajtási utasítást dolgoznak ki az 1868. évi nemzetiségi törvényhez, amely jobban illeszkedik a törvény szelleméhez, illetve törvényhozási intézkedésekkel javítanak a helyzeten.

A bizottság munkájának eredményéről Szerényi József 1923. február végi berlini látogatása során elmondta Mutiusnak, hogy a magyarországi német kisebbségvédelem alapját az 1868. évi nemzetiségi törvény alkotja. A szabályozásba minden helységet, illetve hatóságot bevonnak, amelynek területén a lakosság legkevesebb húsz százaléka valamely nemzeti kisebbséghez tartozik. A legnagyobb hangsúlyt az adminisztratív hatóságok jogkörének pontos meghatározására fordítják, és alapelv lesz, hogy a tisztviselőknek két éven belül el kell sajátítaniuk az ottani nemzetiség nyelvét. A bíróságokat illetően: a saját helyi- és kerületi bíróságok előtt saját anyanyelvén (fakultatív módon) járhat el; más bíróságok esetében csak abban az esetben, ha annak területén az érintett nemzetiség a lakosság legalább húsz százalékát kiteszi; a magyar írásos kiadmányokhoz hitelesített fordítást kell mellékelni; a kihallgatásoknak az érintett fél anyanyelvén kell lefolytania; a jegyzőkönyveket ugyan magyarul veszik fel, de az aláírandó jegyzőkönyvek kivánságra lefordítandók. Az egyházak nyelvhasználatát illetően az 1868. évi nemzetiségi törvény 14–16. cikkelye mérvadó. Az idegen állampolgárságú tanárok és szellemi tevékenységet végzők esetében (a korábbi magyar területen) a magyar kormány hajlandó az érintett államokkal speciális megállapodásokra. Az iskolaügyet illetően azokban a községekben, ahol a kisebbség eléri a húsz százalékot, a lakosság kivánságára kéttípusú állami iskolákat állítanak fel, vagy a nemzeti nyelv dominanciájával az államnyelv mellett, vagy pedig államnyelvű iskolákat, amelyekben azonban a vallást, olvasást, írást és esetleg a számtant a másik nyelven is oktatják. Az idegen nyelvű tanárokat intézményesen képzik ki. Ezen túlmenően német nyelvű párhuzamos osztályokat kell felállítani egy fiú- és leány polgári iskolában, egy gimnáziumban és egy reáliskolában. A magyar kultuszminisztérium megkezdte a részletes javaslatok kidolgozását.

Mutius szerint Bethlen tervei jelentős haladást jelentenének a magyarországi német kisebbségvédelem korábbi helyzetéhez képest. Ki kell várni azonban, hogy a kormánypárt (Egységes Párt) sovíniszta szárnyának túlsúlya miatt megvalósítható lesz-e. Mindenesetre a közeljövőben rá kell kérdezni a magyar kormánynál a megvalósítás állapotára, s egyidejűleg utalni a budapesti birodalmi német iskola oktatásában jelentkező magyar korlátozások megszüntetésére is.

A magyarországi némettség vezetői, Bleyer Jakab és Gündisch Guidó a kormány biztosítékai ellenére nem tapasztaltak tényleges javulást a magyarországi némettség helyzetében. 1923 márciusában szigorúan titkosan továbbított beadványt intéztek a birodalmi kormányhoz. Ebben hangsúlyozták, hogy a magyar kormány az elszakított területeken az ottani némettség támogatását keresi saját kisebbségi követelése elérése érdekében. Német részről az együttműködés feltételeként – már csak azért is, hogy a saját pozíciót ne terhel-

jék meg a kisebbségi politikájában sem kifogástalan partnerrel –, a magyar kisebbségi politika követeléseinak magyarországi megvalósítását állították. A beadvány készítői német részről egyértelmű állásfoglalást sürgettek és elérkezettnek látták az időpontot, hogy „egy további jó lépéssel előre vigyék a német ügyet és ezzel a magyarországi németiség megmentését,” amelyet „csak a nagy német nemzet közreműködésével” lehet megvalósítani.

1923. június 22-én megjelent a magyar kormány 4800/1923. M. E. rendelet a „trianoni békeszerződésben a nemzeti kisebbségek védelméről vállalt kötelezettségek teljesítéséről.” A magyarországi némettség vezetői kérték a követséget, hagyjanak időt a kormánynak a nyári szünet lejártáig, hogy elkészítse a rendelet végrehajtási utasítását és kimunkálja az általuk tervezett kulturális egyesület korporációs jogait. Taktikai okokból Welckeck sem tartotta célszerűnek a beavatkozást, mert attól a kormányt azt a benyomást nyerhetné, mintha kétségbe vonná lojalitási szándékait.

(Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 4.) 1922-ben további vita alakult ki a két kormány között az Erzberger-gyilkosok kiadatásáról, a szélsőjobboldal elleni fellépésről és a magyarországi németiség helyzetéről. A weimari köztársaság prominens politikusát, Matthias Erzberger (1875–1921) Centrum-párti képviselőt és pénzügyminisztert 1921. augusztus 26-án pihenés közben lelőtték a Fekete-erdőben. Gyilkosai (Tillessen és Schulz) az Ehrhardt-kapitány vezette hírhedt, titkos *Organisation Consul* szervezethez tartoztak, amely az 1920. márciusi Kapp-puccs során vált ismertté. A merénylet után Pöhner nemzetiszocialista müncheni rendőrkapitány hamis útlevelel látta el őket, így a tettesek az ő segítségével és a szervezet bőséges pénzügyi támogatásával Magyarországra jöttek, kivonva magukat a német igazságszolgáltatás alól.

Bethlen István a genuai világgazdasági konferencián megígérte Joseph Wirth (1879–1965) Centrum-párti birodalmi kancellárnak, hogy közbenjár Erzberger állítólag Magyarországon tartózkodó gyilkosai kiadatása ügyében. 1922. február 10-én azonban a magyar kormány részletes szóbeli jegyzékben utasította el a nyomozást és őrizetbe vételüket, amelyet csak akkor engedélyez, ha a kölcsönösség alapján Németország hajlandó Tisza István gyilkosa, Csernyák kiadatására. A badeni detektívek magyarországi nyomozásuk után elutaztak Budapestről.

A magyar kormány mély megütözéssel elhatárolta magát attól a német szemrehányástól, hogy bizonyos befolyásos magyar szélsőradikális körök támogatják és védelmezik Németország belpolitikai ellenfeleit, s így a birodalmi egység zavaróinak tűnnek. A magyar kormány biztosította a német kormányt, hogy sohasem cselekedett a birodalmi egység ellen, s nem tűrt meg területén erre törekvő magyar vagy német állampolgárokat, nyíltan vagy hallgatólagosan támogatva őket. Hasonló üzemeket csírájában haladéktalanul elfojtana.

A szinte hisztérikus jegyzékváltás és Fürstenberg távozása után úgy tűnt: mindkét fél engedett álláspontjából, és csökkentek a magyar–német kapcsolatok súrlódásai. 1922. november 22-én lemondott Wirth kormánya, s hivatalát a Hapag vezetője, Wilhelm Cuno (1876–1933) vette át. Cuno már röviddel kancellári kinevezése előtt Budapestre látogatott, ahol találkozott Bethlen Istvánnal és Szerényi Józseffel.

(Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 5.) 1923–1924-ben az Ulain Ferenc (1881–?) puccskísérlete borzolta a két ország politikusainak kedélyét. 1923. augusztus közepén a német kormány „abszolút megbízható helyről” származó szigorúan titkos jelentésben⁸⁸ értesült arról, hogy az *Oberland* egyesület ajánlólevelével, az *Ébredő Magyarok Egyesületével* való kapcsolatfelvétellel Budapestre érkezett

a 26 éves esseni Friedrich Döhmel, akit a véletlen a jelentés készítőjéhez vezetett. Neki elmondta, hogy a Sörház-utcai ÉME-helyiségben arról tájékoztatták, hogy az Ébredők szoros kapcsolatban állnak az olasz fasisztákkal, az osztrák horogkeresztesekkel, valamint bolgár, török, horvát és néhány jobboldali német szervezettel, „csak még Hitlerrel nincs fix megegyezésük”. A fiatalember a kapcsolat felvételére érkezett Budapestre.

Az Ébredők azt tervezték, hogy a Ruhr-vidék 1923. januári belga–francia megszállása miatt kiéleződött helyzetet kihasználva ősszel „felforgató háborút” indítanak. Fegyvert Olaszországból, pénzt az amerikaiaktól – elsősorban a zsidó tőke visszaszorításában reménykedő Henry Fordtól és Schwabtól – kapnának. Szeptember végén mindenütt egyszerre lépnének akcióba. Magyarországi céljuk a „trianoni békeszerződés eltakarítása és az ország integritásának helyreállítása”. Megbuktatnák a Bethlen-kormányt, őt magát „felakasztanák”, a zsidó plutokráciát teljesen kiirtanák, s minden értéket a nemzeti ügynek szentelnének. Állítólag készen állt a hatalmat átvevő kormány is (miniszterelnök: Dr. Szemere Béla, pénzügyminiszter: Németh Gyula). A hatalomátvételt Prónay Pál és Héjjas Iván végeznék. Az informátor szerint a kormányzó az Ébredőkkel a legjobb viszonyban áll; ismeri terveiket és azt elfogadja, csak állítsák őt fait accompli a puccs előtt. Az Ébredők nem szimpatizálnak Gömbös Gyulával (1886–1936), Eckhardt Tiborral (1888–1972) és Friedrich Istvánnal (1883–1951), de bizonyos szimpátia és kollaboráció azért fennáll közöttük.

November 2-án Döhmel felkereste lakásán Ulain Ferenc szélsőjobboldali képviselőt, aki átnyújtotta neki a magyar és bajor népies szervezetek szerződéstervezetét. Ulain az írással Münchenbe készült, hogy aláírassa Adolf Hitlerrel (1889–1945) és Erich Ludendorffal. Amikor Döhmel Ulaintól hazatért lakására, letartóztatták. November 7-én Hegyeshalomban pedig a rendőrség letartóztatta Ulain Ferencet. Kabátja bélésébe varrva megtalálták nála az Ébredő Magyarok Egyesületének szerződéstervezetét a két ország szélsőjobboldali szervezeteinek kölcsönös támogatásáról a Münchenben és Budapesten tervezett puccsok során.

A magyar közvéleményt hetekig foglalkoztató Ulain-per 1924. január 25-én fejeződött be. Az ítélet indoklása kimondta, hogy a vádlottak: Ulain Ferenc képviselő, Szemere Béla és Bobula Titusz bizonyíthatóan kísérletet tettek kapcsolat kiépítésére Bajorország politikai köreivel az 1914 előtti magyar határok visszaállítására. „Hazafias szervezetek” segítségével a törvényes kormány megdöntését, vagy puccsterveik végrehajtására irányuló kényszerítését tervezték.

Ennek ellenére a bíróság a vádlottak tévelygését rendkívül enyhén ítélte meg. Az ítéletnél figyelembe vették állítólagos hazaszeretetüket, amelyből a cselekmény táplálkozott. Kimondták, hogy terveik megvalósíthatatlanok voltak és ezért az állam veszélyeztetettsége sem állt fenn. Ezen enyhítő körülményekre való tekintettel a bíróság még a törvénykönyvben előirányozott büntetés minimumát is magasnak találta és a vádlottakat a Btk. 156. paragrafusa alapján „felforgatásra való szövetkezés” cselekedetével egy hónap és 14 nap fogságra ítélte, s beszámította a vizsgálati fogságot.⁸⁹

A per koronatanúja a német Döhmel volt. A bíróság azonban nem fogadta el valloását, mivel beugrató ügynökként szerepelt és anyagi előnyök vezették. Az indoklás szerint ilyen embertől meg kell tagadni a hivatalos elismerést és támogatást. Az ítéletet a sajtó – s elsősorban a liberális lapok – élesen bírálta. Döhmelt a per után a magyar rendőrség hazatoloncolta; a német határon adták át a német rendőrségnek, amely Münchenbe vitte és tanúként hallgatta ki Hitler és társai hazaárulási perében. Ellene a német ügyészség hazaárulási eljárást kezdeményezett.⁹⁰

(Magyar–német külpolitikai villongások az 1920-as években – 6.) 1925–1926-ban a frankhamisítási-ügy során is emlegették Németország felelősségét. Budapesten összesen 21 személyt tartóztattak le. Közöttük volt a Magyar Királyi Postabank vezérigazgatója, Baross Gábor is, az elhunyt kereskedelmi miniszter fia is, akit azzal vádoltak, hogy az egész vállalkozást állami pénzekből finanszírozta. Az előkészítő munkálatok több mint 100 000 birodalmi márkába kerültek. A magyar kormány kezdetől fogva azon az állásponton volt, hogy sima bűnügyi esetről van szó, de időközben magas állami tisztviselők is gyanúba keveredtek. Parlamenti beszédében Bethlen miniszterelnök elismerte, hogy az ügybe politikai motívumok is közrejátszottak. Végül 1926. január 21-én 25 fős parlamenti bizottságot állítottak fel, amely naponta titkosan ülésezett, ahol kihallgatták Bethlent, Rakovszky und Walko minisztereket, Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyettest, Perényi bárót és Kozmát, a Távirati Iroda vezetőjét.⁹¹ Bethlen és Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyettes attól tartott, hogy a kihallgatások során fény derülhet a német jobboldaliakhoz fűződő kapcsolatokra.⁹² Khuen-Héderváry január 30-án még nem tudta pontosan megmondani Levetzownak, a német követség munkatársának, hogy a nyomdagépeket Lipcsében vásárolták-e. A papírok valószínűleg Kölnből érkeztek, a második szállítmány Passaun keresztül érkezett az országba. A kliséket pedig Magyarországon készítették.⁹³

A parlamenti bizottság 1926. február 24-én benyújtott többségi jelentése szerint azonban sem Bethlent, sem kormányát nem illeti vád a hamisításban való részvételéért, s annak eltűréséért. Az ellenzéki Vázsonyi Vilmos által megfogalmazott jelentés részletesen kimutatta a kormány politikai felősségét, de az ellenzéki véleményt a „varázsló” Bethlen a nyári parlamenti vitában könnyedén félresöpörte. Hír György váratlanul és gyanús körülmények között bekövetkezett halálával pedig a frank-ügy egyik koronatanúja eltűnt a színről.⁹⁴

(Magyar–német gazdasági kapcsolatok az 1920-as évek közepén) Az 1920-as évek közepén Németországban és Magyarországon is megváltoztak a gazdaságpolitikai elképzelések. Magyarországon az 1925 januárjától életbe lépő átlagosan 30%-os értékvétmekkel igyekeztek szilárd védelmet biztosítani a magyar iparnak, egyúttal ösztönözni az önálló iparfejlesztést, illetve kikényszeríteni magyar mezőgazdasági termékek bevitelét az iparcikkeket exportáló országokba, elsősorban Ausztriába és Csehszlovákiába.

Az új magyar vámtarifa erősen korlátozta ugyan a Magyarországra irányuló német exportcikk-behozatalt – amely ellen a német iparvállalatok tömegesen tiltakoztak –, a német vállalatok azonban a legnagyobb kedvezmény elve alapján kihasználhatták Magyarországnak más országokkal kötött szerződési megállapodásait, amelyek bizonyos agrárkiviteli engedmények fejében ipari vámengedményeket tartalmaztak.⁹⁵

A magyar mezőgazdasági termékek németországi exportját egyre érzékenyebben akadályozták a német mezőgazdaság védelmére hozott, s mindinkább átfogó rendszerré formálódó agrártámogatási intézkedések. A törekvés szervesen összefüggött a kereskedelmi mérleg lehetőség szerinti, minél nagyobb tehermentesítésével oly módon, hogy a mezőgazdasági termékek behozatalát saját termeléssel pótolják. A német mezőgazdaság termelésének növelése viszont erőteljes tőkeberuházást tett szükségessé, amely – a belső pénzügyi feltételek híján – főleg amerikai tőkéből valósult meg. A német mezőgazdaság részére 1929 végéig folyósított állami kölcsönök 2582 millió RM-t tettek ki, amelyhez még 144 millió RM magánkölcsön is járult, amelyért az állam kezekedett.⁹⁶

A nagyrészt állami eszközökből származó, illetve állami intézmények által közvetített hitelek jelentősen befolyásolták a német mezőgazdaság termelési és reprodukciós

folyamatát. 1925. augusztus 17-én vámmódosítási törvényt bocsájtottak ki, amely részlegesen helyreállította a háború előtti időszak agrárvédelmi vámjait, s ezzel megszüntette az agrártermékek vámszabadságát. 1926-ban a búza, a rozs, és zab q-kénti vámtételeit 5 RM-re emelték (tonnánként 50 RM). Az új vámtételek bevezetése szorosan kapcsolódott az ún. kiviteli jegyek rendszeréhez. A gabona-exportőrök a vámtarifa összegével megegyező, átruházható kiviteli jegyeket kaptak, amelyek fejében azonos mennyiségű gabona vámnélküli behozatalára jogosultak. A kiviteli jegyek értelme az volt, hogy a döntően agrárjellegű keleti német területek mezőgazdasági üzemének lehetőségük nyílt a szállítási költségekkel megdrágult nyugatnémet piac helyett gabonájukat a világpiaci áron exportálni. Így majdnem teljes egészében megkapták a világpiaci és belföldi ár közötti, a vámtételek okozta árkülönbséget, miközben kiviteli jegyeiket eladták a nyugatnémet importőröknek. Az importőr pedig a jegy birtokában vámentességet élvezett. A kiviteli jegy így gyakorlatilag a gabonakivitel szubvenciójaként funkcionált, egyidejűleg pedig kiegyenlítette Németország keleti és nyugati területeinek gabonaárait.

A német agrárvédelmi rendszer kiépítése egybeesett a német ipar külföldi értékesítési piacainak visszaszerzési törekvéssel. A német gazdaságpolitika export-orientáltsága abból az alapvető követelményből fakadt, hogy jóvátételi kötelezettségeit és felvett költségeit kereskedelmi mérlegének aktívumából kellett fizetnie.

A német ipar fokozott exporttörekvése és a német agrárvédelmi rendszer kiépítése egyre súlyosabb helyzetbe hozta Magyarországot. 1926-ban Magyarország már nem vihetett be élő marhát és sertést Németországba; a vágott sertés bevitelét 1927 tavaszáig a tartományok esetenkénti engedélye alapján még lehetővé tették.⁹⁷

A magyar és német kormány 1927 őszén állapodott meg abban, hogy 1928 elején vámtarifa-szerződési tárgyalásokat kezdenek, és kereskedelmi szerződéssel váltják fel az 1920. június 1-i ideiglenes megállapodást. Karl Ritter, a Külügyi Hivatal gazdaságpolitikai osztályának vezetője 1927. december 7-én Bethlen István és Gustav Stresemann (1878–1929) genfi találkozájára elutasító feljegyzést készített miniszterének és államtitkárának a Magyarországgal küszöbön álló tárgyalások két témakörét (állategészségügyi egyezmény elutasítása és szállítási kontingentálás fenntartása) illetően.

A magyar vámtarifára vonatkozó terjedelmes német kívánságlista 1928. január 3-án készült el, s pontosan szemléltette a gazdasági érdekkülönbségeket. A német fél a több mint 80 különböző árucikk közül csupán a 25 kg feletti ipari célú földimogyoró-olaj, pálmaolaj, kismennyiségű vegyi alapanyagú gyógyszerek, papírtekerccs, finomszörme-áru, vas vagy fém sport- és tornaszerek esetében javasolt szerződéskötést.⁹⁸ A német élelmiszer- és mezőgazdasági minisztérium pedig vonakodott még a magyar kívánságlista véleményezésétől is, mert korainak tartották tárgyalását.⁹⁹

A birodalmi minisztertanács 1928. március 15-i ülésén a Magyarországgal kötendő kereskedelmi szerződés kérdésének tárgyalásakor végül is sikerrel jártak Martin Schiele élelmiszer- és mezőgazdasági miniszternek a szerződéskötés megtorpedőzésára irányuló törekvései. Kijelentette, hogy a magyarok március 20-tól már tárgyalni akarnak, de mivel egyidejűleg kellene Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Litvániával gazdasági tárgyalásokat folytatni, a Magyarországgal folyó tárgyalások elhalasztását kérte. A Centrum-párti Wilhelm Marx kancellár egyetértett a kéréssel.¹⁰⁰ A magyar–német kereskedelmi tárgyalások többszöri nekifutás ellenére végül is meghiúsultak.

1925–1928 között a magyar–német külkereskedelmi forgalomban szembeötlő volt az ellentétes irányú fejlődés: Németország esetében a kivitel állandó emelkedése,

Magyarországnál pedig az export csökkenése.¹⁰¹ 1928-ra Németország – 1926-hoz képest – 158 millió P-ről 231 millió P-re növelte Magyarországra irányuló kivitelét – így a magyar összes behozatalban Csehszlovákia után a második helyre került –, miközben az állategészségügyi intézkedések leple alatt folytatott német gazdasági elzárkózási politika következtében a Németországba irányuló magyar mezőgazdasági export 114 millió Pengőről 95 millió P-re csökkent.¹⁰²

A magyar–német kereskedelmi szerződés ügye 1928 végén Bethlen és Stresemann, illetve Schubert külügyi államtitkár luganói megbeszélésein került hivatalosan ismét szóba. Érdemi előrelépés azonban e tárgyalásokon sem történt; Stresemann csekély jelentőséget tulajdonított a magyar–német közeledésnek, ugyanakkor nem vállalta a visszautasítás kockázatát, ezért továbbra is a halogató s a homályos ígéretek taktikáját alkalmazta.¹⁰³

(*Összegzés*) Magyarország 1918. október–novemberben Károlyi Mihály miniszterelnökségével az antantra tette fel kártyáját. A november 3-án aláírt fegyverszünet és következményei azonban kiábrándították a magyar lakosságot; csalódottsága Németország számára kedvező változást jelzett. Miután csorbultak a Károlyi franciabarát politikájához fűződő remények, az emberek lassan visszatértek régi politikai meggyőződésükhöz, amely a Németországra való támaszkodásban látta a kiutat Magyarország számára. A vártnál gyorsabban terjedt a felismerés, hogy az elhibázott antantbarát politika megcsönkította és teljesen elszigetelte Magyarországot, amely csak egy nagyobb hatalommal szövetszerve létezhet tovább. Ez a hatalom csak Németország lehet, s hogy Magyarország Német-Ausztria révén közvetlen szomszédos lehet vele. Kimondatlanul abban is reménykedtek, hogy „Németország védelmével Magyarország egy későbbi időpontban visszaszerezheti korábbi határait”.¹⁰⁴

Az antant kegyére utalt Magyarország a Németországgal fenntartandó kapcsolatok tilalma ellenére nem szakította el egykori szövetségéhez fűződő fonálát. Károlynak hálátlan feladat jutott: lavíroznia kellett az antant követelései és a német kívánságok között. Németországgal szemben azonban nemcsak politikai ügyességet, hanem a német csapatkivonással és a nem-hivatalos kapcsolatok fenntartásával félreérthetetlen jóindulatot tanúsított. Ezzel bizonyította többszöri kijelentését, miszerint ő nem Németország ellensége, hanem csupán az autoritatív német rendszer ellenzője, amely Magyarországot a vészterhes szövetség bilincseivel béklyózza meg.

Az 1918. novemberi német forradalom után Budapesten a két ideológiailag rokon rendszer intenzívebb kapcsolataira számítottak, amelyek hasonló problémák előtt álltak. Kiábrándultan érzékelték azonban Németország politikai érdektelenségét, anélkül, hogy valamit is gyanítottak volna annak románbarát Balkán-terveiről. Magyarországon enyhe rosszkedvűséggel ismerték fel, hogy Németország csupán korlátozott anyagi célokra törekszik, s tőle politikai és erkölcsi támogatás nem várható, még a részvét szintjén sem.

1918–1919 fordulóján a Magyarországgal szembeni német magatartást egyértelmű előítélet és bizalmatlanság határozta meg. Egyedül Fürstenberg főkonzul igyekezett objektíven és mérséklően hatni, de ő sem volt mentes a Károlyi Mihállal szembeni ellenszenvtől. A Külügyi Hivatal érintetlenül hagyott császári diplomáciája már a háború befejezését követő első napokban hátrányosan hatott a magyar–német kapcsolatokra. A szocialisták ellenőrzési igyekezetei hatástalanok maradtak. A Külügyi Hivatal felügyelő Karl Kautsky független szociáldemokrata (USPD) képviselőnek a fontos iratokat csak elintézésük után mutatták be. A német külpolitikában sem Magyarországgal, sem Romániával szemben nem változtak az álláspontok; e vonatkozásban a forradalom hatástalan maradt az események menetére.

A Külügyi Hivatalban az elképzelések hiánya és az előkészületek gyengeségei miatt csak 1919 közepén indult meg egyfajta szellemi és a személyi struktúráját érintő változás, így az már nem volt hatással a Károlyi-korszak magyar–német viszonyára. A kis és politikailag jelentéktelen állammal szembeni változatlan arrogancia főleg a német–magyar ügyekkel foglalkozó tiszteknél volt feltűnő. A külpolitikai tevékenységre alkalmatlan, legyőzött tisztek szelleme és hivatalban hagyása rányomta bélyegét a német külügyi tevékenységre és jelezte a szociáldemokraták tehetetlenségét. A császári Németország történelmi szellemét jelezte, hogy tisztán politikai kérdések (például csapatkivonás és leszerelés) intézését politikusok helyett tiszteknek engedték át, hiszen a csapatkivonás technikai részlete alárendelt jelentőségű. A tisztek a politikai kérdéseket az elfogadhatatlan vereség miatt gyűlölködéssel terhelték meg. Szabad folyást engedtek Magyarországgal szembeni érzelmeiknek, amely állítólag hazaáruló, hűtlen és hálátlan, s ezzel károsították a német politikai érdekeket. A tisztek és az általuk befolyásolt tisztviselők nem akarták figyelembe venni, hogy az „árulás” Magyarország önfenntartási ösztönének szükségszerű eredménye volt. Egyedül Fürstenberg bírálta a német intézkedéseket, rámutatva arra, hogy a Magyarország iránti német megítélést nem szentimentális, hanem reális alapokról kell folytatni.

1918. november 10-én megkezdődött a 170 ezer fős megszálló hadseregével Romániában állomásozó Mackensen tábornagy csapatainak Magyarországon keresztül Felső-Sziléziába való hazaszállítása, amely öt ország (Németország, Franciaország, Magyarország, Románia, Csehszlovákia) nagypolitikájának őrlőmalmaiba került. A magyar kormány francia ösztönzésre diplomáciai nyomást gyakorolt, de nem akarta s nem is volt képes arra, hogy megakadályozza a német csapatok fegyveres elvonulását. Így nem került sor a német csapatok lefegyverzésére és internálására, s az év végéig Ausztrián keresztül a hadseregcsoport utolsó szerelvényei is Németországba érkeztek. Eközben Mackensen „vezéráldozatot” hozott; december közepén Budapesten átutazóban a magyar kormány internálta. 1919. január elején az antant vette át őrzését, s előbb az újvidéki Futakra, majd Szalonikibe vitték, ahonnan november végén szabadult.

A német diplomáciai iratok elutasító s egyfajta várakozó állásponttól tanúskodnak az 1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársasággal szemben. A német–magyar kapcsolatokat alárendelték a napi politikai érdekeknek, abban a reményben, hogy Magyarország iránti tartózkodásuk erősíti tárgyalási pozíciójukat az antanttal szemben. Mindazonáltal a német kormány felvette a kapcsolatot a magyar tanácskormányval, s minden lehetséges védelmet megadott a német állampolgároknak.

A magyar külpolitikában 1920 októberére talajt veszített francia orientációt mindinkább a Németország felé fordulás váltotta fel. A Németországgal megvalósítandó politikai és gazdasági együttműködés szükségességét Bethlen István miniszterelnök 1921. március 1-jén hirdette meg. A magyar–német gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok intenzív kiépítését a német fél messzemenően támogatta, de az elégtelen gazdasági konszolidáció miatt a magyar vállalkozásokban jelentősebb német tőkerészvételt még kockázatosnak tartottak, s ezért óvatosan cselekedtek.

A szorosabb magyar–német kapcsolatok kiépítésének legfáradhatatlanabb képviselője – a német származású korábbi miniszterelnök, Wekerle Sándor halála után – Sztéryni József lett. A különböző pénzügyi és gazdasági szervezetekben s minden kínálkozó lehetőség esetén a magyar–német együttműködést szorgalmazta. Kormány megbízottként 1921. szeptemberi berlini látogatása után fontos szerepet kapott a két kormány közvetlen, titkos kapcsolattartásában. A közeledés érdekében kölcsönösen befolyásolták sajtóikat is. Német részről – a francia gyanakvás miatt – ekkor konkrét külpolitikai együtt-

működésre nem voltak hajlandók; a két kormány mindössze informális kapcsolatban állt egymással.

Az első világháború előtti magyar–német gazdasági kapcsolatok szálainak összekötését, valamint a háborút követő bizonytalan gazdasági és politikai körülmények hatásainak csökkentését remélték az 1920 augusztusában Budapesten megalakult Német–Magyar Kereskedelmi Kamara tevékenységétől. A kamara túlnyomórészt magánkezdeménnyezésre alakult meg, s a budapesti birodalmi német egyesület köréből indult ki. Tízéves fennállásuk alatt rendelkezésre álltak a két ország közötti mindenmű kereskedelmi kérdésben, támogatták tagjaik gazdasági forgalmát, és felvilágosítást nyújtottak különböző képviselvényitási, értékesítési és hitel felvételi ügyben. A húszas évek közepén a Német Birodalom a magyar külkereskedelmi forgalomban Ausztria és Csehszlovákia után a harmadik helyet foglalta el. A német technikát és a német kereskedő ügyességét Magyarországon nagy tisztelet övezte, ezért a német áruk a legjobb hírnévnek örvendtek.

A magyar–német politikai kapcsolatokat 1922 elejétől több vitás kérdés terhelte meg. Közéjük tartozott Matthias Erzberger birodalmi pénzügyminiszter Magyarországon rejtőzködő két gyilkosának kiszolgáltatása, amelyet magyar részről Tisza István gyilkosának kiszolgáltatásához kötöttek. A német kormány tagadhatatlan tényként kezelte a bajor és magyar szélsőjobboldali körök élénk kapcsolatát, amely a magyar kormány hallgatólagos tűrésével történt. A szinte hisztérikus jegyzékváltás során Fürstenberg budapesti német követet is visszahívták, mert védte Bethlent, de 1922 végére a vita elsimult.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és az új határok alapvető változásokat hoztak a hazai németiség életében. Dél-Magyarországon, a Dunántúli-középhegységben és egy keskeny nyugat-magyarországi sávon 550 ezer német maradt; 83%-uk falun élt. Az összlakosságból elfoglalt arányuk 10%-ról 5–6%-ra esett vissza. Az iparosítás, a hírközlési és közlekedési eszközök fejlődése és főleg a gazdasági világválság következményei miatt a falusi lakosság egyre inkább rétegződött.

1922 júliusától a magyarországi németiség helyzetéről folyó vita bekerült a két ország kapcsolatrendszerébe. Német részről a magyar kormányt magyarosítással és nemzeti türelmetlenséggel vádolták, az pedig belügynek tekintette a német kisebbség kérdését. Rövidesen kialakult és mozdulatlanúságra merevedett az a feltételrendszer, amely előbb a másik féltől várta a kezdeményezést. A magyar kormány az erdélyi magyar és német kisebbségek összefogásával tervezett nyomást gyakorolni a román kormányra, s ezt állította a magyarországi németiség helyzete javításának feltételül. Német részről pedig az erdélyi együttműködés feltételül előbb a magyarországi németiségnek tett kedvezményeket állították. A magyar kormány nem akarta felismerni, hogy a német külpolitikai vezetés nem hajlandó kockáztatni Romániához fűződő jelentős érdekeit az ottani német és magyar kisebbségek kormányellenes összefogásával. A magyar kormány 1923-ban kiadott rendelete három iskolatípust határozott meg a német községek anyanyelvi oktatása számára, de a vita nem csökkent. Rövidesen Gustav Stresemann birodalmi külügyminiszter kezdeményezésére egyetértés alakult ki abban, hogy az aktív német kisebbségi politika „atmoszférikusan” javítja Németország nemzetközi pozícióját, szimpátiát vív ki, és kedvező kiindulási pozíciót készít elő a távlati politikai célok eléréséhez. Stresemann elsősorban a Népszövetség keretében látta megvalósíthatónak kisebbségi politikáját; támogatásukat 1926 márciusában a birodalmi kabinet programban rögzítette. Az 1924-ben létrehozott Magyarországi Német Népművelődési Egylet 1928 elején a német külügyminisztériumnál egyenesen azzal vádolta meg Bethlen István miniszterelnököt, hogy aktív részt vállal a német mozgalom szétzilálásában. Ezt követően vezetőjük,

Bleyer Jakab 1929. májusi parlamenti beszédében már pozitívan nyilatkozott Bethlen kisebbségi politikájáról.

A világméretű agrárválság, majd a világgazdasági válság beköszöntével a német fél gazdasági ügyekben kérlelhetetlennek bizonyult, a gazdasági és politikai ügyek szétválasztását vallotta, és semminemű olyan privilégium nyújtására nem hajlott, amely Magyarországot megkülönböztetett kezelésben részesítette volna Közép–Kelet-Európa többi országával szemben. Magyar részről pedig a politikai és gazdasági kérdések szétválaszthatatlanságával érveltek. 1931 júliusában ugyan magyar–német kereskedelmi egyezményt kötöttek, de aláírása egybeesett a pénz- és hitelválság kirobbanásával. Mindkét országban szigorú devizagazdálkodást vezettek be, s a magyar kormány december végén transzfermoratóriumot rendelt el. Ezek az intézkedések megbénították a két ország kereskedelmi forgalmát, s a német áruhitelezők körülbelül 50–70 millió pengőnyi követeléseit fagyasztotta be.

A fizetési forgalom új alapokra helyezésére a kölcsönös beszámítás (klíring-egyezmény) látszott a legalkalmasabbnak, amelynek alkalmazásáról a két fél 1932 áprilisában állapodott meg. Az egyre passzívabbá váló magyar–német kereskedelmi mérleg egyensúlyát azonban a német kereskedelempolitika szigora miatt sem a klíringegyezménnyel, sem kompenzációs üzletekkel sem sikerült kielégítően rendezni.

JEGYZETEK

- 1 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn – PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 34 544. TOKODY 5
GYULA: *A budapesti német főkonzulátus jelenté-
ti... Az 1918–1919-es forradalmak és az ellen-
forradalom német diplomáciai iratok tükrében.*
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. p. 20–21.
- 2 Egon Franz von Fürstenberg–Stammheim gróf 6
(1869–1925): 1912–1920-ig magyarországi
német főkonzul, majd a konzulátus követség-
gé alakítása után 1922. novemberig a Német
Birodalom követe Magyarországon. Mivel a
magyar–német kapcsolatok teljes diplomáciai 7
iratanyagát Budapestről 1945-ben hadiszákmány-
ként a Szovjetunióba szállították és sorsáról ma
sem tudunk semmit, a magyar–német kapcsola-
tok két világháború közötti történetének le-
véltári iratanyagon alapuló rekonstruálása csak 8
az NSZK-nak az amerikaiak által rendezett s
1955-ben visszaadott iratanyaga és néhány meg-
maradt magyar forrás alapján történhet. Az NSZK
külügyminisztériumának politikai archívuma (PA
AA) Bonnban, majd Berlinben több alkalommal
kitűnő kutatási feltételeket biztosított számomra,
amelyet ezúttal is köszönök.
- 3 KÁROLYI MIHÁLY: *Hit, illúziók nélkül.* 11
Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest,
1977. p. 112–114.
- 4 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen
Deutschlands zu Ungarn. A 44 179. Fürstenberg
császári főkonzul távirata a Külügyi Hivatalnak
(1918. október 20.) Tokody Gyula: *A budapesti
német főkonzulátus jelenti.* p. 31–32.
5 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen
Deutschlands zu Ungarn (Számolás nélkül). A
Külügyi Hivatal rejtjeltávirata Fürstenbergnek
(1918. október 27.) Tokody Gyula: *A budapesti
német főkonzulátus jelenti.* p. 38.
6 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen
Deutschlands zu Ungarn. A 6001. Wedel bé-
csi követ távirata a Külügyi Hivatalnak (1918.
október 29.) Tokody Gyula: *A budapesti német
főkonzulátus jelenti.* p. 39.
7 PA AA (B), Österreich 92. Innere Zustände
Ungarns. A 46 763. A bécsi császári német nagy-
követség a Külügyi Hivatalnak (1918. október
22.) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzu-
látus jelenti.* p. 35.
8 Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus
jelenti.* p. 47.
9 ORMOS MÁRIA: *Padovától Trianonig 1918–
1920.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. p.
59–66, 90.
10 FÜLÖP MIHÁLY–SIPOS PÉTER: *Magyarország
külpolitikája a XX. században.* Aula Kiadó,
Budapest, 1998. 42.
11 PA AA (B), Österreich 92. Innere Zustände
Ungarns. A 47 189. Friderici őrnagy, a Szófia
katonai biztosa mellé rendelt rangidős tiszt táv-
irata a hadügyminisztériumnak Ratiborból (1918.
november 1.) Tokody Gyula: *A budapesti német
főkonzulátus jelenti.* p. 44–45.

- 12 PA AA (B), Österreich 92. Innere Zustände Ungarns. (Számozás nélkül) Az admirális törzs-karának távirata Horstmannak, a bukaresti kirendeltség vezetőjének (1918. november 1.) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 46.
- 13 PA AA (B), Österreich 92. Nr. 10. Bd. 6. A budapesti német főkonzul jelentése (1918. november 27.), illetve uo. Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 51 884. Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 65.
- 14 PA AA (B), Österreich 92. Nr. 10, Bd. 6. A Magyar Nemzeti Tanács távirata Ebertnek (1918. november 10.), illetve PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. (Számozás nélkül) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 66.
- 15 PA AA (B), Österreich 92. Nr. 10, Bd. 6. Ebert távirata a Magyar Nemzeti Tanácsnak (1918. november 14.), illetve PA AA (B), Österreich 92. Innere Zustände Ungarns. A 48473. Népszava, 1918. november 16. Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 67.
- 16 PA AA (B), Akten der Abteilung I. A. Österreich 92, Nr. 10. Bd. 6. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1918. november 13.) Akten der deutschen auswärtigen Politik (ADAP), Serie A: 1918–1925. Bd. I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982. p. 98.
- 17 ADAP, Serie A: 1918–1925. Bd. I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1918. november 15.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982. p. 98.
- 18 Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* p. 35–36.
- 19 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 45 887. Paul von Hintze, a Külügyi Hivatal és a Legfelső Hadvezetés összekötőjének távirata a Külügyi Hivatalnak (1918. október 30.) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 42.
- 20 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 46 202. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1918. október 31.) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 43–44.
- 21 Mackensen. *Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden.* Bearbeitet und mit geschichtlichem Begleiter versehen von Wolfgang Foerster. Bibliographisches Institut AG. Leipzig, 1938. p. 359.
- 22 Ormos Mária: *Padovától Trianonig.* p. 95.
- 23 Mackensen. *Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden.* p. 388–389.
- 24 PA AA (B), Österreich 92, Nr. 10. Bd. 6. Fürstenberg jelentése az AA-nak (1919. február 15.), illetve uo. Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 5816. Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 84–89.
- 25 Akten der Botschaft Wien, Österreich–Ungarn, Bd. 1. Fürstenberg főkonzul jelentése a Külügyi Hivatalnak (1919. február 15.). ADAP, Serie A, 1918–1925. Bd. I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982. p. 246–248.
- 26 PA AA (B), Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. (Számozás nélkül) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 94.
- 27 PA AA (B), Deutschland 130, Bd. 6. Wedel távirata a Külügyi Hivatalnak (1918. október 27.)
- 28 Geheime Staatskanzlei, München – GSA (M), 1114, Info Nr. 6. (1919. január 22.). SCHMIDT-WULFFEN–WULF-DIETER: *Deutschland–Ungarn 1918–1933. Eine Analyse der politischen Beziehungen (Dissertation).* Wien, 1969. I. köt. p. 111.
- 29 PA AA (B), Deutschland 130, Bd. 7. Wedel bécsi német követ bizalmas jelentése (1919. február 27.) Uo. p. 112. A német–román kapcsolatok a következő években messze elmaradtak a kívánatos szinttől. Megterhelte ezeket Románia francia-barát politikája, amelyben még akkor sem történt változás, amikor Németország is Franciaország felé fordult, hiszen a német–szovjet viszony (az 1922. évi rapallói szerződés és az 1926. évi német–szovjet barátsági szerződés nyomán) barátságos maradt. A weimari köztársaság éveiben akadályozta szorosabb politikai együttműködésüket az állandóan meghíusult román kísérlet, amely Németországot szovjetellenes kombinációkba igyekezett bevonni. Így a német–román kapcsolatok minősítése csak a „korrekt” jelzőt érdemelte ki.
- 30 Bundesarchiv–Militärarchiv, Freiburg – BA–MA (F), N 42/12. A katonai helyzet Délkeleten. Schmidt-Wulffen–Wulf-Dieter: *Deutschland–Ungarn 1918–1933.* I. köt. p. 113.
- 31 GSA (M), 1113, 106. számú információ (1919. október 28.). Schmidt-Wulffen–Wulf-Dieter: *Deutschland–Ungarn 1918–1933.* I. köt. p. 113–114.
- 32 PA AA (B), Österreich 92. Nr. 10. Bd. 6. A bécsi német követség távirata a Külügyi Hivatalnak (1919. március 29.)
- 33 BA (K), R 43, I. 574. A birodalmi elnöki iroda jelentése (1919. április 28.)
- 34 *München-Augsburger Abendzeitung*, 288. szám (1919. július 27.)
- 35 PA AA (B), Österreich 92, Nr. 1. Bd. 28. Ripps ügyvéd levele (1919. április 23.)
- 36 Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti.* p. 98.

- 37 ADAP, Serie A: 1918–1925. Bd. I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919. A Külügyi Hivatal (von Stockhammer) a bécsi német követségnek és Fürstenberg főkonzulnak (1919. április 14.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982. p. 403.
- 38 PA AA (B), Österreich, 92. Nr. 1. Bd. 27. Távirat Hágából (1919. március 24.)
- 39 PA AA (B), Österreich, 92. Nr. 1. Bd. 27. A bécsi katonai megbízott távirata (1919. március 26.)
- 40 PA AA (B), Bayern 50, Bd. 16. A müncheni porosz ügyvivő távirata (1919. április 1.)
- 41 *Népszava*, 1919. április 12, 14, 15.
- 42 PA AA (B), Bayern 50, Bd. 17. Wedel bécsi német követ távirata (1919. április 17.)
- 43 Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenti*. p. 97.
- 44 ADAP, Serie A: 1918–1925. Bd. II. 7. Mai bis 31. Dezember 1919. Akten der Abteilung I. A. Österreich 92. Nr. 1, Bd. 30. Freiherr von Thermann követtanácsos a Külügyi Hivatalnak (1919. november 30.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1984. p. 446–448.
- 45 HORVÁTH ISTVÁN–NÉMETH ISTVÁN: ... *És a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990)* Magvető Kiadó, Budapest, 1999. p. 29.
- 46 DIÓSZEGI ISTVÁN: *A Ferenc József-i kor 1849–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 1999. p. 42.
- 47 Uo. p. 111.
- 48 TILKOVCSKY LORÁNT: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA, Budapest, 1994. p. 16.
- 49 BELLÉR BÉLA: *Az európai nemzetiségi kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében (1925–1929)*. Századok, 1981. 5. szám. p. 138.
- 50 Uo.
- 51 PA AA (B), Österreich 92. Nr. 10. Bd. 6. A budapesti főkonzul jelentése (1919. március 14.) Schmidt-Wulffen–Wulf-Dieter: *Deutschland–Ungarn 1918–1933. Eine Analyse der politischen Beziehungen*. I. köt. p. 62.
- 52 Tilkovcsky Loránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. p. 15.
- 53 JÁNOS ALMÁSI: *Geschichte der deutschen in Ungarn. Zusammenfassung mit Dokumenten*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. p. 38.
- 54 Bellér Béla: *Az európai nemzetiségi kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében (1925–1929)* p. 140.
- 55 Uo.
- 56 Uo. p. 141.
- 57 Uo.
- 58 Uo. p. 142–144.
- 59 ADAP, Serie A: 1918–1945. Band III. 1 Januar bis 30. September 1920. Boyé külügyi államtitkár feljegyzése (1920. július 12). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1985. p. 416–417.
- 60 Emich Gusztáv egykori kereskedelmi miniszter berlini nagyköveti kinevezése kapcsán Fürstenberg az alábbi jellemzést adta róla: régóta németbarát, a kereskedelmi minisztérium alkalmazottja, majd a Simonyi–Semadam kormányban miniszter. Részt vett számos törvényalkotó munkában és jó nevet szerzett magának, pedig nem különösebben aktív. Nagyon képzett, nyugodt, objektívan gondolkodik, liberális meggyőződésű, megbízható jellem. Felesége az ismert Harris-bazar alapítójának lánya, jó anyagi körülmények között él. Lásd: PA AA (B), R 74184. Diplomatiscche und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland 1920–1936. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak Emichről (1920. augusztus 9.)
1920. november 20-án „a magyar követtel szoros kapcsolatban álló bizalmi ember” névvel az azt jelentette a Külügyi Hivatalnak (AA) Emichről, hogy a nagykövet házat vesz a berlini Corneliustr. 8. szám alatt; Emich liberális, s nem ért egyet kormányá belpolitikájával. Berlinben élénk tevékenységet fejt ki, s a birodalmi belügyminiszterrel szeretne kapcsolatba kerülni. Lelkesen nyilatkozott Ebert birodalmi elnökkel folytatott találkozásjáról. Budapestre küldött jelentésében arra utalt, hogy az AA-ban egy erdélyi német a magyar referens, s Berlinben még mindig a bécsi híryanagokra támaszkodnak, s a magyar viszonyokat a bécsi szemüvegen szemlélik. A németországi magyar kereskedőkkel tárgyalva pedig szerinte arra kellene törekedni, hogy közvetlen tranzitforgalom jöjjön létre Németország és Magyarország között. A csehek minden kérelmet elutasítanak, ezért a német kormánynak kellene nyomást gyakorolni rájuk, az Oderberg–Kassa irányban. A magyar gabona exportja siker lenne, mert a német-osztrákok is feltartóztatják a magyar szállítmányokat. Emich Gusztáv jelentéseinek azonnali átadása a német félnek azt jelzi, hogy a németek informátora a nagykövet közvetlen közelében dolgozott.
- 61 PA AA (B), R 30531 K, Geheimakten 1920–1934. Ungarn, Pol. 2. Politische Beziehungen Ungarn–Deutschland. Szigorúan bizalmas jelentés a magyarországi politikai helyzetéről (1920. augusztus 31.)
- 62 Uo. R 74144. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1920. augusztus 22.)
- 63 Uo. R 74144. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak (1920. szeptember 7.)
- 64 Uo. R 74144. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1920. október 25.)
- 65 Báró Szerényi József (1861–1941) a lengyelítói (Somogy megye) rabbi családjában született. Tanulmányai után újságíró lett Budapesten, majd

- 1883-ban Brassóban *Brassó* címmel lapot alapított, amelyet hat évig szerkesztett. 1885-ben megalapította az erdélyrészi ipari és kereskedelmi egyesületet, amelynek 1889-ig főtítkára volt. Ebben az évben Baross Gábor erdélyrészi iparfelügyelővé nevezte ki. 1895-ben országos iparkutatási főigazgató, az ipari oktatásfejlesztés motorja. 1901-ben miniszteri tanácsosként megbízták az állami ipartámogatás megszervezésével. 1905-ben a kereskedelmi minisztérium adminisztratív államtitkára, majd 1906–1918 között politikai államtitkár s brassói alkotmánypárti országgyűlési képviselő. Legjelentősebb munkája az ipartörvény revíziója és a munkásbiztosítási törvény. 1918-ban IV. Károly bizalmi embereként a Wekerlekormány kereskedelmi minisztere. Érdemeiért bárósították. 1918. május 7-én magyar részről ő írta alá a bukaresti békét. 1918-ban néhány napig kijelölt miniszterelnök. Kikeresztelkedett. A simulékony, liberális Szerényit a Károlyi-rendszer internálta, s a tanácsköztársaság idején végig fogságban tartották. 1920-ban Budapesten (VIII. kerület) nemzetgyűlési képviselő, pártönkivüli legitimista politikus. 1927-ben felsőházi tag. Öt évben keresztül Magyarország képviselője a Népszövetségben. Sokat foglalkozott a kisipar és a nagyipar viszonyával, amelyet egymás kiegészítőjének tekintett. A kisipar stabilizációjában a szövetkezeteket tartotta hatékony megoldásnak. Állami inas-otthonokat s jó ipariskolákat képzelt el, önkormányzati jellegű (kötelező) ipartestületekkel. Egyértelműen állást foglalt a sztrájkjog mellett. Mindig a munkaadók és a munkavállalók közvetlen tárgyalásának híve volt. Paritásos iparbírósgát kívánt, békéltetési kötelezettséggel. Egyaránt helytelenítette a kizárást és a bojkottot. A felülről való, bürokratikus állami modernizáció elvett olyan technokratsággal képviselte, amely mindig igyekezett szem előtt tartani az értékelvi célokat is. A szoros magyar–német kapcsolat kiépítésének legfáradhatatlanabb képviselője volt, aki a parlamentben, a sajtóban és minden kínálkozó alkalommal a német–magyar együttműködést szorgalmazta. Nélküle nem alakulhatott meg Magyarországon semmiféle magyar–német gazdasági szervezet. Magánzemélyként fontos szerepet kapott a két kormány közvetlen, titkos kapcsolattartásában; kormány megbízottként gyakran utazott Németországba, ahol fogadta őt a mindenkorai külügyminiszter vagy a kancellár. Szerényi a magyarországi német lobby vezéralakjaként „Mester” (Meister) ügynöki fedőnéven szerepelt a budapesti német követség nyilvántartásában
- 66 Uo. R 90209. A budapesti német követség a Külügyi Hivatalnak (1920. november 22.)
- 67 Uo. R 90048. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak (1921. január 13.)
- 68 Uo. R 74144. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak (1921. március 1.) *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról (1918–1934)*. Összeállította és sajtó alá rendezte: NÉMETH ISTVÁN. I. kötet. Az 1920-as évek. Magánkiadás, Budapest, 2016. p. 729.
- 69 ADAP, Serie A: 1918–1925. Band V. 1. Mai 1921 bis 28. Februar 1922. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1987. p. 117. A Külügyi Hivatal a budapesti német követségnek (1921. június 25.)
- 70 Uo. R 74144. Fürstenberg távirata a Külügyi Hivatalnak (1921. november 14.)
- 71 Uo. R 90055. A birodalmi gazdasági minisztérium a Külügyi Hivatalnak (1921. november 8.), illetve a Külügyi Hivatal szóbeli jegyzéke a berlini magyar követségnek (1921. november 28.)
- 72 Uo. R 90047. A Külügyi Hivatal a budapesti német követségnek (1921. október 11.)
- 73 Uo. R 90209. A Külügyi Hivatal feljegyzése a kancellárnak (1921. december 1.)
- 74 PA AA (B), R 90034. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak (1920. augusztus 8.)
- 75 PA AA (B), R 90034. Fürstenberg bizalmas jelentése (1920. szeptember 3.) a berlini Deutsche Industrie- und Handelstagnak (DIH). Az információt a DIH kérte 1920. augusztus 16-án, mert csak a sajtóból értesült a budapesti szervezet megalakulásáról.
- 76 PA AA (B), R 90034. A budapesti német követség jelentése a DIH-nek (1920. november 28.)
- 77 PA AA (B), R 90087. A birodalmi postaügyi miniszter az AA-nak (1921. március 3.)
- 78 PA AA (B), R 90034. Lévé a testvérkamarákhoz (1921. november 23.)
- 79 PA AA (B), R 90034. Dumke feljegyzése (1924. október 2.)
- 80 PA AA (B), R 90035. Arnold alelnök beszámolója a kamara 1929. évi tevékenységéről (1930. február 3.)
- 81 PA AA (B), R 90035. A kamara levele a DIH-hez (1931. szeptember 23.)
- 82 BORSÁNYI GYÖRGY: *Kun Béla*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. p. 242.
- 83 KARSAI ELEK: *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969. p. 60–63.
- 84 PA AA (B), R 74144. Bd. 1. A Külügyi Hivatal Fürstenbergnek (1922. augusztus)
- 85 *Bethlen István titkos iratai* (Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: SZINAI MIKLÓS és SZÜCS LÁSZLÓ) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. p. 116–117.
- 86 PA AA (B), R 74144. Bd. 1. Wirth kancellár szigorúan titkos utasítása Fürstenbergnek (1922. augusztus 18.)
- 87 PA AA (B), R 74144. Bd. 1. Braun von Stumm jelentése a Külügyi Hivatalnak (1922. október 22.)
- 88 PA AA (B), R 30531, Bd. 1. Szigorúan titkos bizal-

- mi jelentés Budapestről a német–magyar jobboldali együttműködésről (1923. augusztus 23.)
- 89 PA AA (B), R 30531, Bd. 1. Welczeck budapesti német nagykövét jelentése a Külügyi Hivatalnak az Ulain-ügyről (1924. január 26.)
- 90 NÉMETH ISTVÁN: *Magyarok és németek (1914–1934) Gazdaság, politika, Kisebbség, kultúra és katonai kapcsolatok*. Magánkiadás. Budapest, 2016. p. 386.
- 91 PA AA (B), R 30538, Bd. 1. Welczeck jelentése a Külügyi Hivatalnak (1926. január 31.)
- 92 Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie B: 1925–1933. Band III. Dezember 1925 bis Dezember 1926. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1968. p. 85–88.
- 93 PA AA (B), R 30538, Bd. 1. Levetzow titkos feljegyzése a Külügyi Hivatalnak (1926. január 31.)
- 94 *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. (Főszerkesztő: Ránki György) Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. p. 526–528.
- 95 BEREND IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: *Magyarország a fasiszta Németország életterében*. Magvető Kiadó, Budapest, 1960. p. 28–29.
- 96 ANEIGL, H: *Die Agrarkredite in Deutschland*. In: *Agrarprobleme*. Bd. 2.1.T. München, 1929. p. 144. és 150. Idézi: MANFRED NUSSBAUM: *Wirtschaft und Staat in Deutschland während der Weimarer Republik*. Akademie Verlag, Berlin, 1978. p. 224.
- 97 PA AA (B), Ha-Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 1. A magyar követség bizalmas emlékirata az AA-hoz Bethlen és Stresemann genfi találkozója után (1928. január 9.)
- 98 PA AA (B), Ha-Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 1. Német kívánságlista a magyar vámtarifához (1928. január 3.)
- 99 Uo. Feljegyzés Ritternek (1928. február 9.)
- 100 Uo. Kivonat a birodalmi minisztertanács ülésének jegyzőkönyvéből (1928. március 15.)
- 101 Uo. Nemeshegyi tanácsos előadása a háború utáni német–magyar gazdasági kapcsolatokról a Deutsch–Ausländischer–Akademischer Klubban (1929. december 12.)
- 102 Uo. Kivonat a Magyar Gazdasági Évkönyvből. Carl Heymanns Verlag, Berlin, 1930. p. 142.
- 103 FEJES JUDIT: *A magyar–német kapcsolatok 1928–1933*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. p. 54.
- 104 PA AA (B), Österreich 92. Innere Zustände Ungarns. A. 54 531. Fürstenberg jelentése a Külügyi Hivatalnak (1918. december 23.) Tokody Gyula: *A budapesti német főkonzulátus jelenté*. p. 74.

